

UCHWAŁA NR 5.32.2015
RADY GMINY CZYŻE

z dnia 30 kwietnia 2015 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Czyże na lata 2015-2018

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U z 2013 r. poz. 594, poz. 645, poz. 1318; z 2014 r. poz. 379, poz. 1072) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2014 r. poz. 1446), po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, Rada Gminy postanawia:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czyże na lata 2015-2018, w brzmieniu określonym w załączniku do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Czyże.

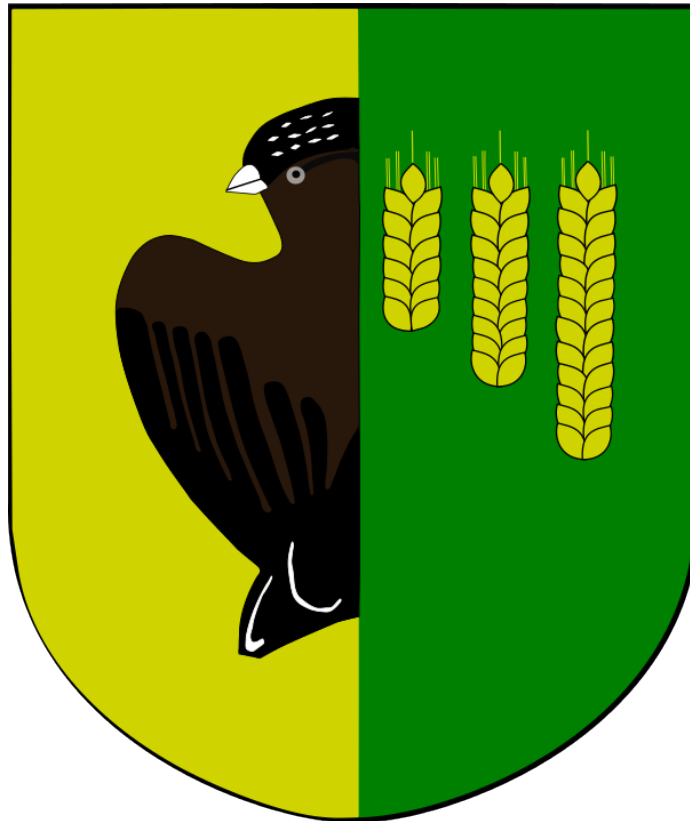
§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Przewodnicząca Rady

Krystyna Gawryluk

Załącznik do Uchwały Nr 5.32.2015
Rady Gminy Czyże
z dnia 30 kwietnia 2015 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
GMINY CZYŻE
NA LATA 2015 - 2018**

OPRACOWANIE:

Jakub Danielski

ewidencjazabytkow@gmail.com

CZYŻE, GRUDZIEŃ 2014

Spis treści

1. Wstęp
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
 - 4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego
 - 5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2015 - 2018 z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy
 - 5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy
 - 5.2.1. Charakterystyka gminy
 - 5.2.3. Zarys historii obszaru gminy
 - 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony
 - 5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków
 - 5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków
 - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków
 - 5.5. Zabytki archeologiczne
 - 5.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń
7. Założenia programowe
 - 7.1. Priorytety Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czyże
 - 7.2. Kierunki działań i zadania Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czyże
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami
9. Zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czyże
10. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami
 - 10.1. Dotacje
 - 10.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
 - 10.3. Środki europejskie
11. Realizacja i finansowanie przez gminę Czyże zadań z zakresu ochrony zabytków
12. Bibliografia
13. Spis tabel

Wstęp

Przedmiotem Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czyże jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego gminy Czyże. Celem tego opracowania jest określenie głównych zadań i kierunków działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Gminny program opieki nad zabytkami sporządzany jest przez Wójta, a następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Gminy Czyże. Program ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Wójt przedstawia Radzie Gminy sprawozdanie z wykonania programu.

Gminny program opieki nad zabytkami nie jest aktem prawa miejscowego, natomiast stanowi dokument uzupełniający dotychczas przyjęte akty prawa miejscowego, uwzględniając zadania z zakresu opieki nad zabytkami. Określa sposób ich realizacji, poprzez stosowne działania organizacyjne i finansowe oraz uogólniające wiedzę o zabytkach.

Gminny program opieki nad zabytkami ma również pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania ukierunkowane są na poprawę stanu zabytków, ich rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Gminny program opieki nad zabytkami, między innymi poprzez działania edukacyjne, ma też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną.

15. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne, na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

Art.1. ust. 2 cytowanej ustawy, wyznacza cele opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami i są one następujące:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

8. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

· **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. - Dz. U. nr 78 poz. 483, ze zm.) w przepisach:

- **Art. 5** : „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

- **Art. 6 ust. 1** : „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

- **Art. 86** : „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

· **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

- **Art. 3** : definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

- **Art. 4** : objaśnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

- **Art. 5** : określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.

- **Art. 6** : klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,

- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. nr 85, poz. 539, z 1998 r. nr 106 poz. 668, z 2001 r. nr 129 poz. 1440 oraz z 2002 r. nr 113 poz. 984),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

16. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

- **Art 7** : reguluje następujące formy ochrony zabytków:

- 1) Wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.
- 2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.
- 3) Utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
- 4) Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Dotyczą w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Rejestr zabytków - dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego

do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat. Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy lub z urzędu, na podstawie decyzji ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na podstawie decyzji Wojewódzki Konserwator Zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłoszona jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat. Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu - w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

Pomnik historii - Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, o którym mowa w ust. 1, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków. Cofnięcie uznania zabytku nieruchomego za pomnik historii następuje w trybie przewidzianym dla jego uznania. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosek o wpis pomnika historii na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego.

Park kulturowy - jest formą ochrony zabytków. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park może być powoływany przez radę gminy, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

- **Art. 16 ust. 1** : wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

- **Art. 17** : określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku krajobrazowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów.

- **Art. 18** : „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

17. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

- **Art. 19** : wskazuje, że „1. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych.

18. W przypadku gdy gmina posiada Gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

19. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

- **Art. 20** : mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

- **Art. 21** : „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

- **Art. 22** : „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

20. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

21. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

22. Wójt (prezydent miasta, burmistrz) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków”.

- **Art. 89** : wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków”.

· **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. 2013 poz. 594, ze zm.), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

· **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (t. j. Dz. U. 2012 nr 647, ze zm.). Ustawa, określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

· **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (t. j. Dz. U. 2013 poz. 1409). Ustawa- Prawo budowlane, normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, m.in. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami- w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów

i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

· **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska** (t. j. Dz. U. 2013 poz. 1232, ze zm.), która mówi m. in. o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

· **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (t. j. Dz. U. 2013 poz. 627, ze zm.), której przepisy określają m. in. kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

· **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (t. j. Dz. U. 2014 poz. 518). W rozumieniu ustawy, celem publicznym jest między innymi: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

· **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (t. j. Dz. U. 2012 poz. 406, ze zm.). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filtoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

· **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1118). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

· **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (t. j. Dz. U. 2012 poz. 987). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiąganie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1).

Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:

- „1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
- 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
- 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej i przyrody,
- 5) urządzanie wystaw,
- 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
- 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,

- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).

Gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do:

- 1) zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum,
- 2) zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom,
- 3) sprawowania nadzoru nad muzeum.

· **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (t. j. Dz. U. 2012 poz. 642, ze zm.). Mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

· **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (t. j. Dz. U. 2011 nr 123 poz. 698, ze zm.).

23. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Dokumenty, do których odwołuje się Gminny program opieki nad zabytkami połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Czyże zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

· Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury pod przewodnictwem prof. dr hab. Bogumiły Rouby, są niezwykle ważnym dokumentem, związanym z ochroną zabytków w Polsce. W dokumencie zapisano między innymi: „Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia. (...) Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem ważnym w interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki”.

W opracowaniu zostały zawarte cele i zadania dla Programu Krajowego. Stwierdzono, że „celem Programu jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce”.

Za istotne, uznano przypomnienie podstawowych zasad konserwatorskich porządkujących sferę ochrony zabytków, które dotyczą konserwatorów, pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, pracowników budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych.

Podstawowe zasady konserwatorskie:

- Zasady *primum non nocere* (z łac. - po pierwsze nie szkodzić);
- Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
- Zasady minimalnej niezbędnej ingerencji;
- Zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;
- Zasady czytelności i odróżnialności ingerencji;
- Zasady odwracalności metod i materiałów;
- Zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W dokumencie do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wyznaczone zostały następujące założenia w zakresie:

- Uwarunkowań dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami: określenie stanu zabytków: nieruchomych, ruchomych i archeologicznych oraz stanu zabytków techniki, pomników historii i obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Dodatkowo ocena stanu służb związanych z ochroną i opieką nad zabytkami i stan uregulowań finansowych, organizacyjnych i prawnych.
- Działań o charakterze systemowym: powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa; przygotowanie strategii i głównych założeń ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadzenie jej do polityk sektorowych.
- Systemu finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej.
- Dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania: co oznacza ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych.
- Kształcenia i edukacji: kształcenie profilaktyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników.
- Współpracy międzynarodowej: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej.

· Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami 2014 - 2017

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 - 2017 przyjęty został w dniu 24 czerwca 2014 r. przez Radę Ministrów. Dokument ma usprawnić nadzór nad służbami konserwatorskimi oraz określić źródła finansowania inwestycji i procedur administracyjnych związanych z wydawaniem decyzji oraz przyznawaniem funduszy na prace podejmowane w obiektach zabytkowych.

Uchwalony program jest pierwszym dokumentem porządkującym działania organów sprawujących opiekę nad zabytkami. Z programu będą pochodzić fundusze między innymi na szkolenia dla urzędników i ujednoczenie kwestii formalnych. Wśród zadań uwzględnionych w przyjętym dokumencie znalazło się porządkowanie rejestru zabytków oraz przygotowanie zasad oceny stanu zachowania zabytków nieruchomych. Program ma na celu także zwiększenie uspołecznienia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami poprzez promowanie takich narzędzi jak konkursy, konsultacje z mieszkańcami i współpraca z mediami. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego zamierza przeznaczyć na jego realizację 26,5 mln zł.

Dokument doprecyzowuje ponadto kompetencje samorządów w zakresie realizowania projektów konserwatorskich i rewitalizacyjnych. Zgodnie z nowymi ustaleniami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Generalnego Konserwatora Zabytków, w ciągu najbliższych 3 lat zaangażowanie samorządów w opiekę nad zabytkami powinno znacznie wzrosnąć.

· Narodowy Program Kultury „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004 - 2013”

Narodowy Program Kultury „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004 - 2013”, przyjęty przez Radę Ministrów 21 września 2004 r. Jest to dokument, opracowanym w celu wdrożenia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury. Główną przesłanką do sformułowania tego programu jest uznanie zasobów dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

Określa on działania na lata 2004 - 2013 wytyczając następujące strategiczne cele polityki państwa w sferze ochrony zabytków:

- przygotowanie skutecznego systemu prawno - finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;
- podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa;
- poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;
- ograniczenia uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie;
- intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

· Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013 wraz z Uzupelnieniem na lata 2004 - 2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinięta w 2005 r., poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w strategii następujące priorytety:

- wzrost efektywności zarządzania kulturą;
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury;
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury;
- poprawa warunków działalności artystycznej;
- efektywna promocja twórczości;
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków;
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupelnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.
- zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

· Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo

Strategia Rozwoju Kraju 2020 została uchwalona przez Radę Ministrów dnia 25 września 2012 r. Jest to główna strategia rozwojowa w średnim horyzoncie czasowym, wskazuje strategiczne zadania państwa, których podjęcie w perspektywie najbliższych lat jest niezbędne, by wzmocnić procesy rozwojowe.

Strategia wyznacza trzy obszary strategiczne, w których będą się koncentrować główne zadania:

24. Sprawne i efektywne państwo;
25. Konkurencyjna gospodarka;
26. Spójność społeczna i terytorialna.

W Strategii pojawiają się zapisy mówiące o wprowadzeniu obowiązku sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną między innymi

dziedzictwa kulturowego (Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem, Priorytet I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego).

Drugim ważnym, podkreślonym przez strategię obszarem jest digitalizacja zasobów dziedzictwa narodowego oraz zapewnienie właściwego ich przechowywania (Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych, Priorytet II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych; Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych, Priorytet III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych).

Ponadto wspierany będzie rozwój infrastruktury społecznej - w tym infrastruktury kulturalnej - oraz działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, co stanowi ważny czynnik rozwoju i podnoszenia atrakcyjności gminy (Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych, Priorytet III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich).

· **Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 (KPZK 2030)**

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030, przyjęta została uchwałą nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Dokumenty opracowane na poziomie województwa i powiatu:

· **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego**

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego została przyjęty uchwałą nr IX/80/03 przez Sejmik Województwa Podlaskiego uchwałą dnia 27 czerwca 2003 r. Plan składa się z dwóch części - części tekstowej i graficznej. Część tekstowa obejmuje: uwarunkowania zewnętrzne zagospodarowania przestrzennego, uwarunkowania wewnętrzne zagospodarowania przestrzennego, cele zagospodarowania przestrzennego, zasady zagospodarowania przestrzennego, kierunki zagospodarowania przestrzennego, zadania ponadlokalne służące realizacji celów publicznych - wykazy.

W sferze kulturowej obejmującej system ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęto zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego. Podstawowe cele polityki przestrzennej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa podlaskiego dotyczą:

- zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń poprzez ochronę i rewaloryzację istniejących zasobów, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony tożsamości kulturowej regionu przed zagrożeniem jej wytracenia w konfrontacji z europejskim uniwersalnym modelem życia w sferze kultury materialnej i jej unikalnej specyfiki etnicznej i religijnej;
- uwzględnienia potrzeb współczesnego społeczeństwa w procesie ochrony i kształtowania zasobów dziedzictwa kulturowego,
- harmonijnego współistnienia zasobów dziedzictwa kulturowego z zasobami środowiska przyrodniczego - jako filarów rozwoju turystyki krajowej i międzynarodowej,
- tworzenia warunków kompleksowej ochrony obszarów o walorach zabytkowych i kulturowych, takich jak: strefy ochrony konserwatorskiej, parki kulturowe, rezerваты kulturowe i obszary krajobrazu historyczno - kulturowo - przyrodniczego,
- priorytetu ochrony walorów dziedzictwa kulturowego o randze międzynarodowej i krajowej,
- wykorzystania unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do krajowej i międzynarodowej promocji województwa.

· **Projekt Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego 2014 - 2020**

Zarząd Województwa przyjął projekt nowego Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego 2014 - 2020, zgodnie z uchwałą nr 227/3202/2014 Zarządu Województwa Podlaskiego z dnia 8 kwietnia 2014 r. Następnie dokument został przesłany do Komisji Europejskiej. Jest to aktualizacja programu opracowanego na lata 2007- 2013.

W ramach programu powiat ma do dyspozycji 1,21 mld euro. Projekt zmienił się w stosunku do tego programu na lata 2007 - 2013. Zmiany wynikają przede wszystkim z uwag zgłoszonych podczas konsultacji. Dokument uwzględnia również nowe rozporządzenia unijne, przyjęty projekt Umowy Partnerstwa, aktualne zapisy linii demarkacyjnej, wytyczne i uwagi Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju oraz pozostałych resortów. Najistotniejsza modyfikacja to utworzenie nowej - IX Osi, która koncentruje się na rozwoju lokalnym, a w jej ramach tworzone będą strategie lokalne.

Dnia 05.12.2014 r. Zarząd Województwa przyjął projekt Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podlaskiego 2014 - 2020, który został wypracowany podczas negocjacji z Komisją Europejską. Planowane jest przyjęcie programu w styczniu 2015. Regionalny Program Operacyjny Województwa Podlaskiego 2014 - 2020 jest programem dwufunduszowym, współfinansowanym z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR) i Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Zakres interwencji Programu został określony w oparciu o przepisy i wytyczne wspólnotowe i krajowe, a także uwagi z konsultacji i rekomendacje z ewaluacji ex ante. Obejmuje 33 priorytety inwestycyjne w ramach 9 celów tematycznych, które zostały ujęte w 10 osiach priorytetowych.

· **Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku**

Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 roku została przyjęta uchwałą nr XXXV/438/06 przez Sejmik Województwa Podlaskiego dnia 30 stycznia 2006 r. Podstawowymi elementami strategii rozwoju województwa są diagnoza obecnej sytuacji regionu oraz wyznaczone na jej podstawie główne wyzwania i cele rozwojowe, które powinny zostać zrealizowane przez samorząd województwa podlaskiego i inne zaangażowane podmioty.

W ramach Priorytetu II. Infrastruktura społeczna, w działaniu 2 (Rozwój kultury i ochrona dziedzictwa kulturowego) założono:

- 1) Podwyższenie standardów bazy materialnej instytucji kultury oraz jej modernizacja i rozbudowa stosowna do potrzeb, tworzenie ośrodków i centrów kultury, multikin oraz instytucji służących rozwojowi kultur mniejszości narodowych,
- 2) Wspieranie realizacji Europejskiego Centrum Muzyki i Sztuki - Opery Podlaskiej w Białymstoku,
- 3) Tworzenie innych nowych instytucji kultury, szczególnie w siedzibach powiatów, z wykorzystaniem w pierwszej kolejności obiektów zabytkowych przydatnych do tej funkcji,
- 4) Wspieranie imprez kulturalnych o zasięgu krajowym i regionalnym oraz dbałość o powstanie nowych (w miarę potrzeb o zasięgu rozszerzonym poza granice kraju),

- 5) Inspirowanie i wspieranie rozwoju kultury ludowej i amatorskiej, w tym folkloru i rękodzieła ludowego, twórczości profesjonalnej oraz amatorskiego ruchu artystycznego, z uwzględnieniem specyficznego w województwie podlaskim zróżnicowania etnicznego, narodowościowego i religijnego, a także ich promocji w kraju i za granicą,
- 6) Wspieranie rozwoju czytelnictwa m. in. poprzez rozszerzenie oferty usług opartych na nowych technologiach informacyjnych oraz ochrona książki,
- 7) Prowadzenie wielostronnej edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży ze szczególnym uwzględnieniem edukacji regionalnej,
- 8) Ochrona i utrzymanie dobrego stanu technicznego i historycznych form obiektów zabytkowych, a w szczególności wykorzystanie obiektów zabytkowych do nowych funkcji, zwłaszcza na potrzeby turystyki i działalności kulturalnej,
- 9) Zachowanie tożsamości krajobrazu kulturowego i utrzymanie ciągłości rozwoju przestrzennego historycznych zespołów osadniczych,
- 10) Identyfikacja i promocja produktów tradycyjnych województwa podlaskiego, z wykorzystaniem Listy Produktów Tradycyjnych,
- 11) Wspieranie społeczności lokalnych w zachowaniu tradycyjnej, wiejskiej zabudowy, zwłaszcza na terenach o dużym potencjale turystycznym,
- 12) Dbałość o tradycje narodowe i kulturowe.

Dodatkowo, w strategii podkreślono fakt posiadania przez województwo znacznego dziedzictwa historyczno - kulturowego, co nakłada na wiele podmiotów, w tym zwłaszcza na samorząd, obowiązek jego ochrony. Odbywa się to między innymi poprzez ewidencjonowanie i badanie zabytków, zwiększenia dbałości o muzea oraz współdziałanie administracji samorządowej z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych i historycznych w zakresie ich restauracji, konserwacji i zagospodarowania.

· **Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020**

Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020 został przyjęty w 2008 r. Program jest kontynuacją Programu Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2006. Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020 określa podstawowe elementy planistyczne regionalnej polityki kulturalnej. Powstał między innymi w celu uświadomienia konieczności ochrony zachowanej jeszcze tożsamości regionu opartej na tradycji, historii, doświadczeniu i dorobku pokoleń. Z drugiej zaś strony uświadamia konieczność aktywnego wyjścia na przeciw współczesnym wyzwaniom w dziedzinie kultury - jako koła zamachowego rozwoju regionalnego.

Misją Programu rozwoju kultury województwa podlaskiego jest dążenie do uzyskania społecznej poprawy w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych, w tym jakości i poziomu uczestnictwa w kulturze oraz tworzeniu jej wartości przez jak największą liczbę mieszkańców województwa.

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, Program Rozwoju Kultury Województwa Podlaskiego do roku 2020, opiera się na założeniach projektowych Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Podlaskiego na lata 2008 - 2011. Celem strategicznym programu wojewódzkiego jest ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego. Podstawą tak sformułowanego celu jest uznanie sfery dziedzictwa za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury a także za poważny potencjał naszego regionu, służący wzrostowi konkurencyjności wobec innych regionów w zakresie atrakcyjności turystyki, inwestycji oraz powstawaniu nowych miejsc pracy w sektorze turystyczno - usługowym.

Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym województwa podlaskiego sprzyja również integracji jego mieszkańców i poczucia więzi oraz dumy z tzw. „małej ojczyzny”. Należyta troska i szacunek dla dziedzictwa kultury tworzonego w przeszłości przez wiele narodów i grup etnicznych, zdaniem autorów programu umacnia pozytywny wizerunek naszego regionu jako przyjaznego i otwartego. W celu realizacji tak zakrojonego programu zaplanowano podjęcie następujących działań:

- 1.1. Prowadzenie projektów badawczych związanych z dziedzictwem kulturowym w celu jego rozpoznania i udokumentowania,
- 1.2. Prowadzenie inwentaryzacji i ewidencji wszystkich kategorii zabytków,

1.3. Upowszechnianie wyników badań, wykorzystanie ich w procesach zarządzania kulturą oraz w gospodarce, inwestycjach, turystyce,

1.4. Rewaloryzacja zabytków, powiązana z ochroną zabytkowego krajobrazu kulturowego, dbałością o porządkowanie i kształtowanie detalu architektonicznego oraz „małej architektury”, zgodna z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego (ochrona i rewaloryzacja zabytkowego budownictwa drewnianego - jako podstawowego wyznacznika tożsamości kulturowej regionu, zabytkowej architektury murywanej, zabytkowych parków, cmentarzy, zabytkowych zespołów obronnych i inne),

1.5. Rewaloryzacja przestrzeni publicznych zabytkowych układów urbanistycznych,

1.6. Systemowe zabezpieczanie obiektów dziedzictwa kulturowego na wypadek zagrożeń,

1.7. Ochrona tożsamości kulturowej regionu, jego wielokulturowości, ze szczególnym uwzględnieniem działań w zakresie edukacji regionalnej,

1.8. Prowadzenie wielokierunkowych działań promocyjnych, szkoleniowych i edukacyjnych mających na celu uświadamianie społeczeństwa o roli, znaczeniu i konieczności zachowania dziedzictwa kulturowego,

1.9. Tworzenie szlaków turystyczno - kulturowych obejmujących najciekawsze miejsca i obiekty zabytkowe w województwie.

· Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego w latach 2010 - 2015

Program rozwoju turystyki i zagospodarowania turystycznego województwa podlaskiego w latach 2010 - 2015 opracowany został w 2009 r. na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego. Program składa się dwóch części: analitycznej i strategicznej.

Głównym celem części analitycznej było dokonanie diagnozy sytuacji, w jakiej znajduje się turystyka w województwie podlaskim. Aby ten cel osiągnąć zebrano dane ze źródeł wtórnych oraz pierwotnych, aby uzyskać materiał, który po poddaniu analizie pozwolił na określenie uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych rozwoju turystyki w regionie i dokonanie ich oceny.

Natomiast głównym przesłaniem dla części strategicznej Programu jest niepodważalny aksjomat wynikający z przeprowadzonego audytu turystycznego, który określa Województwo Podlaskie jako region turystyczny z nieocenionymi zasobami przyrody chronionej o różnorodnym charakterze.

Dla zbudowania Programu Rozwoju Turystyki i Zagospodarowania Turystycznego Województwa Podlaskiego w latach 2010 - 2015 konieczne było sformułowanie priorytetów rozwojowych, celów strategicznych, celów operacyjnych wraz z opisem proponowanych działań oraz projektów opartych na analizie uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych występujących w otoczeniu regionu.

Wizja turystyczna województwa podlaskiego: „Województwo Podlaskie w roku 2015 to region, w którym turystyka jest jedną z wiodących dziedzin gospodarki sprawnie zarządzaną, z rozwiniętą infrastrukturą turystyczną odpowiadającą standardom Unii Europejskiej, zintegrowanym systemem informacji i promocji turystycznej, określoną marką turystyczną i atrakcyjnymi produktami turystycznymi województwa opartymi o unikatowe walory przyrodnicze i kulturowo - etniczne oraz rozwiniętym systemem rekreacji ukierunkowanym na poznanie, zdrowie i aktywny wypoczynek”.

Misja: Województwo Podlaskie to wielofunkcyjny obszar potrafiący tworzyć, rozwijać i dostosować swoją ofertę turystyczną z wykorzystaniem walorów środowiska naturalnego, wielokulturowej tradycji i położenia przygranicznego do rzeczywistych potrzeb turystów odwiedzających region w różnych porach roku.

· Strategia zrównoważonego rozwoju powiatu hajnowskiego do 2015 r.

Strategia opracowana została w 2000 r. Strategia została wykonana metodą ekspercko - społeczną z udziałem ekspertów - specjalistów różnych dziedzin, władz powiatu oraz szerokiego grona przedstawicieli samorządów gminnych i różnych grup społecznych. Przy budowie strategii zostały wykorzystane analizy i uogólnienia eksperckie wynikające z danych empirycznych oraz propozycje zespołów eksperckich realizujące szczegółowe opracowania branżowe.

Podstawowym elementem strategii jest misja rozumiana jako cel nadrzędny, który kształtuje wizerunek podmiotu. Z misji wynikają bezpośrednio cele strategiczne stanowiąc jej konkretyzację. Cele te są z kolei rozpisywane na cele bardziej szczegółowe.

Misją powiatu jest rozwijanie wielofunkcyjnej, proekologicznej gospodarki, gwarantującej wzrost dochodów i poprawę warunków życia mieszkańców, przy jednoczesnym zachowaniu bogactwa kulturowo - religijnego obszaru powiatu oraz bogactwa przyrodniczego Puszczy Białowieskiej i doliny Narwi.

W programie wyodrębniono dziesięć strategicznych celów rozwojowych. Przy określaniu kolejności prezentacji poszczególnych celów brano pod uwagę pilność ich realizacji oraz skutki dla uzyskania efektów zrównoważonego rozwoju. Wyodrębnione cele strategiczne mogą być realizowane równolegle. Niezbędna jest natomiast hierarchizacja zadań rozwojowych zarówno w ramach strategicznych programów rozwojowych, jak i w ramach całej strategii rozwoju.

Wyodrębniono następujące cele:

27. Dostosowanie systemu kształcenia do warunków gospodarki rynkowej i wyzwań współczesności.
28. Wdrożenie skutecznego systemu zarządzania strategią i systemu promocji powiatu.
29. Rozwiązanie problemu infrastruktury technicznej służącej rozwojowi gospodarki, potrzebom mieszkańców i ochronie środowiska.
30. Dynamiczny rozwój sektora małej i średniej przedsiębiorczości.
31. Restrukturyzacja gospodarki rolnej powiatu.
32. Restrukturyzacja i unowocześnienie przemysłu.
33. Zintegrowane zagospodarowanie turystyczne powiatu.
34. Rozwój i unowocześnienie infrastruktury społecznej oraz zapewnienie powszechnej dostępności do usług publicznych i informacji.
35. Ochrona środowiska i bioróżnorodności, ze szczególnym uwzględnieniem Puszczy Białowieskiej i Doliny Górnej Narwi.
36. Rozwój współpracy międzyregionalnej i przygranicznej.

· Program ochrony środowiska dla powiatu hajnowskiego na lata 2012 - 2015 (aktualizacja)

Program ochrony środowiska dla powiatu hajnowskiego na lata 2012 - 2015 (aktualizacja) został przyjęty uchwałą nr 112/1604/2012 przez Zarząd Województwa Podlaskiego dnia 21 sierpnia 2012 r. Program ochrony środowiska ma za zadanie pomóc w rozwiązywaniu istniejących problemów, a także przeciwdziałać zagrożeniom, które mogą pojawić się w przyszłości. Program jest zarówno długoterminowym planem strategicznym do roku 2019 jak też planem wdrożeniowym na lata 2012 - 2015. Jest też aktualizacją i kontynuacją dotychczasowego Programu ochrony środowiska dla powiatu hajnowskiego na lata 2008 - 2011. Głównym celem programu jest określenie polityki zrównoważonego rozwoju powiatu hajnowskiego.

Misją programu jest: Zrównoważony rozwój powiatu hajnowskiego przy poprawie i promocji środowiska naturalnego.

Program uwzględnia uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne, w tym ekologiczne, przestrzenne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju powiatu, określa priorytetowe działania ekologiczne oraz harmonogram zadań ekologicznych. Poniżej przedstawiony jest dokładny opis uwarunkowań realizacyjnych dokumentu, jego wdrożenie, ewaluacja i monitoring.

Główne funkcje programu:

- realizacja polityki ekologicznej państwa na terenie powiatu hajnowskiego,
- strategiczne zarządzanie regionem w zakresie ochrony środowiska i gospodarki odpadami,
- wdrażanie zasady zrównoważonego rozwoju,
- przekazanie informacji na temat zasobów środowiska przyrodniczego oraz stanu poszczególnych komponentów środowiska,
- przedstawienie problemów i zagrożeń ekologicznych, proponując sposoby ich rozwiązania w określonym czasie,

- pomoc przy planowaniu wydatkowania środków finansowych, a także podstawa do ubiegania się o środki finansowe z funduszy krajowych i zagranicznych,
- organizacja systemu informacji o stanie środowiska i działaniach zmierzających do jego poprawy.

W programie opisano potencjał turystyczny powiatu. Turystyka jest prężnie rozwijającą się gałęzią w powiecie hajnowskim. Świadczy o tym fakt, iż z roku na rok zwiększa się liczba atrakcji dla osób przyjeżdżających i mających chęć zwiedzenia terenów powiatu.

Tereny chronione występujące na obszarze powiatu hajnowskiego obejmują 95 415,4 ha, czyli ok. 59% jego powierzchni. Składa się na nie: park narodowy, 2 obszary chronionego krajobrazu, 23 rezerваты przyrody oraz 79 użytków ekologicznych.

37. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami na lata 2015 - 2018 z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Czyże zgodny jest z następującymi dokumentami:

· Strategia rozwoju gminy Czyże na lata 2000 - 2015

Strategia rozwoju gminy Czyże na lata 2000 - 2015 została przyjęta uchwałą nr XIV/79/2000 przez Radę Gminy w Czyżach dnia 27 września 2000 r. Dokument zdiagnozuje obecną sytuację powiatu, za pomocą mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń rozwojowych, określa wizję, misję, najważniejsze problemy, określa cele strategiczne, i wskazano sposobu ich realizacji poprzez kierunki działania.

Wizja gminy: Czyże gmina o wysokiej jakości życia mieszkańców, dumnych ze swej kulturowej odrębności, dostarczającą surowców dla lokalnego przemysłu rolno - spożywczego i wysokiej jakości ekologicznych produktów rolnych, otwartą dla turystów, sprawnie zarządzaną, o dużej odpowiedzialności mieszkańców za jej rozwój

Misja gminy: Gmina Czyże znaczącym zapleczem surowców i produktów rolno - spożywczych dla turystów i mieszkańców powiatu hajnowskiego.

Cele strategiczne:

- I.** Dostosowanie poziomu infrastruktury technicznej i społecznej do potrzeb i aspiracji mieszkańców, stwarzającego możliwości rozwoju gospodarczego gminy oraz zapewniającego ochronę środowiska naturalnego.
- II.** Tworzenie sprzyjających warunków do zwiększania liczby miejsc pracy poprzez stymulowanie wzrostu aktywności i przedsiębiorczości społecznej wśród mieszkańców gminy, rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw związanych z produkcją rolną, hodowlą, Przetwórstwem i pozyskiwaniem runa leśnego, turystyką i agroturystyką.
- III.** Stworzenie możliwości wysokiego poziomu kształcenia dzieci i młodzieży poprzez zapewnienie im dogodnych warunków rozwoju fizycznego i intelektualnego, rozwój działalności rozrywkowej, kulturalnej i sportowej, sprzyjający zaspokojeniu potrzeb samorealizacji mieszkańców gminy.
- IV.** Przyjazny mieszkańcom i klientom system zarządzania gminą, wspierający je gospodarczy rozwój i zachęcający mieszkańców do współ uczestnictwa.

W ramach obszaru ochrony i opieki nad zabytkami, wśród podstawowych kierunków działania wskazano:

- Budowa Gminnego Centrum Kultury i Tradycji Środowisk Lokalnych w Czyżach,
- Prowadzenie działań edukacyjno - szkoleniowych związanych ze świadczeniem usług turystycznych i prowadzeniem gospodarstw agroturystycznych,
- Aktywna promocja obiektów i zespołów zabytkowych gminy,
- Opracowanie i realizacja gminnego programu działalności oświatowej, sportowej, rekreacyjnej, rozrywkowej i kulturalnej.

· Plan rozwoju lokalnego gminy Czyże

Plan rozwoju lokalnego gminy Czyże został przyjęty uchwałą nr NXI/81/04 przez Radę Gminy Czyże dnia 29.06.2004 r. W planie wskazano kierunki rozwoju gminy, zidentyfikowano problemy mające

negatywny wpływ na rozwój gminy i życie mieszkańców, oraz określono zadania, które należy zrealizować, aby te problemy rozwiązać.

Nadrzędnym celem wszystkich działań władz samorządowych gminy Czyże jest zrównoważony rozwój gminy z poszanowaniem otaczającego go środowiska i z zachowaniem panującego krajobrazu. Tylko taki rozwój przyniesie poprawę warunków życia jej mieszkańców. Musi być przy tym zachowana spójność gospodarcza i komunikacyjna gminy z regionem. Taki rozwój może być osiągnięty przy właściwym zagospodarowaniu przestrzennym oraz odpowiednim poziomie infrastruktury technicznej i społecznej. Gmina musi być atrakcyjnym miejscem do zamieszkania, pracy i odpoczynku, aby ludzie chcieli w niej mieszkać, pracować i inwestować. Tylko takie podejście może odwrócić niekorzystne trendy demograficzne oraz spowodować rozwój gospodarczy gminy.

Podstawowymi celami realizacji programu na terenie gminy Czyże są:

- zwiększenie poziomu inwestycji,
- tworzenie warunków do dywersyfikacji działalności gospodarczej,
- wzrost mobilności zawodowej mieszkańców,
- poprawa warunków życia mieszkańców.

W punkcie 2.4.4 opisano stan obiektów dziedzictwa kulturowego. Środowisko kulturowe Gminy Czyże zostało opisane w punkcie 2.3. Na terenie gminy znajduje się bardzo dużo zabytków architektury i archeologicznych objętych opieką Podlaskiego Konserwatora Zabytków. Wśród zabytków architektury bardzo dużą część stanowią obiekty sakralne, cerkwie i cmentarze związane z wyznawcami prawosławia mieszkającymi bardzo licznie na terenie gminy. Obiekty te są własnością wspólnoty religijnej i to ona dba o ich wygląd i stan techniczny. Są to obiekty dobrze utrzymane i pielęgnowane. Inaczej przedstawia się stan drugiej dość licznej grupy zabytków związanej z osadnictwem na tym terenie. Należą do niej domy mieszkalne oraz wiatraki zbudowane najczęściej w XIX w. Są to obiekty drewniane. Należą one do prywatnych właścicieli, którzy ze względów finansowych nie zawsze dbają o ich właściwy stan techniczny. Grozi to bezpowrotną utratą tych niepowtarzalnych dóbr kulturowych. Dodatkowo na terenie gminy Czyże brak jest zaplecza turystycznego. Turystyka nie jest zorganizowana. Brak jest informacji turystycznej oraz kwater agroturystycznych.

· **Plany odnowy miejscowości:**

- **Plan odnowy miejscowości Czyże na lata 2010 - 2016** został przyjęty uchwałą nr XXXIII/156/10 przez Radę Gminy Czyże dnia 9 września 2010 r.;
- **Plan odnowy miejscowości Klejniki I na lata 2013 - 2020** został przyjęty uchwałą nr 27.139.2013 przez Radę Gminy Czyże dnia 19 lipca 2013 r.;
- **Plan odnowy miejscowości Kuraszewo na lata 2011 - 2017** został przyjęty uchwałą nr 4.19.2011 przez Radę Gminy Czyże dnia 1 lutego 2011 r.;
- **Plan odnowy miejscowości Szostakowo na lata 2011 - 2017** został przyjęty uchwałą nr 9.44.2011 przez Radę Gminy Czyże dnia 10 sierpnia 2011 r.

Plany odnowy miejscowości jest to dokument operacyjny, określający plan, strategię działań społeczno - gospodarczych, cele, priorytety i zasady wspierania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Plan skupia się na aspektach społecznych, ekonomicznych i środowiskowych tego rozwoju, w sposób zrównoważony.

Konstrukcja dokumentu opiera się na kilku zasadniczych komponentach, są to:

- ogólna charakterystyka miejscowości,
- analiza zasobów miejscowości służącą przedstawieniu stanu rzeczywistego,
- analizę SWOT,
- plan inwestycyjny w kontekście uwzględnienia kierunków rozwoju miejscowości.

Dokument ma charakter poznawczy, który służy szerokiemu i kompleksowemu rozpoznaniu obecnego stanu miejscowości i potencjału rozwoju w szerszej perspektywie. Stwarza także możliwości decyzyjne w sprawach podejmowania przedsięwzięć inwestycyjnych, które pozwalają na wcześniejsze

podjęcie prac przygotowawczych dla planowanych działań w miejscowości, które pozwalają na wykorzystanie zasobów miejscowości i jej rozwój.

Dokument ma charakter otwarty, co oznacza, że Plan rozwoju miejscowości powinien być aktualizowany w odniesieniu do oczekiwań i potrzeb mieszkańców, oraz zmieniających się warunków lokalnych i regionalnych.

· **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czyże**

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Czyże zostało przyjęte uchwałą nr IX/50/99 przez Radę Gminy Czyże dnia 29.12.1999 r., zmienione uchwałą nr III/10/10 przez Radę Gminy Czyże z dnia 30.12.2010 r., następnie zmienione uchwałą nr 24.122.2013 przez Radę Gminy Czyże z dnia 29.03.2013 r. Studium określa ogólne zasady i kierunki rozwoju przestrzennego gminy, stanowi kompromis pomiędzy polityką rozwoju prowadzoną przez władze gminy, oczekiwaniami mieszkańców oraz obiektywnymi potrzebami i wymaganiami funkcjonalnymi danej jednostki osadniczej.

Studium pełni trzy podstawowe funkcje:

- stanowi akt polityki przestrzennej gminy określając politykę jej przestrzennego rozwoju;
- wpływa na zasady kształtowania przestrzeni określone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego koordynując ich ustalenia;
- stanowi jeden z ważniejszych elementów programu rozwoju gminy.

Przedmiotem studium są: uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy.

W II części studium, tj. Kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy, opisano Kierunki i zadania ochrony dóbr kultury (2.2):

Ochrona i utrzymanie w należyтым stanie technicznym obiektów zabytkowych i kulturowych, w miarę upływu lat będzie coraz trudniejsze i to gmina będzie musiała przejmować te obiekty oraz dbać o ich należyte utrzymanie. Jednocześnie, istniejące na terenie gminy dobra kultury w postaci obiektów zabytkowych, obiektów archeologicznych będą nabierały z biegiem lat wartości historycznych (niektóre z nich będą wpisane do rejestru zabytków), ale także ulegały dalszej degradacji technicznej, jeżeli nie podejmie się odpowiednich działań w celu utrzymania ich należytego stanu lub rekonstrukcji niektórych z nich. Rozwiązanie tego trudnego problemu będzie wymagało skoordynowania działań administracji rządowej i samorządowej.

W tym celu należy:

· W przypadku obiektów zabytkowych lub o wartościach kulturowych:

- a) ściśle współpracować z Państwową Służbą Ochrony Zabytków,
- b) ustalać w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego odpowiednie zalecenia w celu ochrony zabytków i wartości kulturowych,
- c) kontrolować stan techniczny obiektów oraz udzielać pomocy (z udziałem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) ich właścicielom w celu należytego utrzymania obiektów,
- d) dbać o właściwe wykorzystanie funkcji obiektów,
- e) dążyć w szczególnych przypadkach do wykupienia obiektów przez gminę,
- f) w przypadku konieczności rozbiórki lub przeniesienia obiektu, należy przed jego likwidacją lub przeniesieniem dokonać inwentaryzacji na zasadach określonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- g) wszelkie prace dotyczące obiektów zabytkowych i w ich bezpośrednim sąsiedztwie wymagają uzyskania zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- h) na terenach cmentarzy i parków należy przeprowadzać systematyczne prace porządkowe i pielęgnacyjne zieleni oraz prace remontowo - konserwatorskie dawnych nagrobków i krzyży - po uprzednim uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

· W przypadku stanowisk archeologicznych:

- a) wprowadzać odpowiednie ustalenia w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego chroniące obiekty archeologiczne,
- b) w przypadku konieczności przeznaczenia terenów ze stanowiskami archeologicznymi na ważne cele publiczne należy w planie miejscowym ustalić sposób postępowania uzgodniony z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Archeologicznych,
- c) należy zapisywać w planach miejscowych zagospodarowania przestrzennego konieczność zawiadomiania służbę archeologiczną w przypadku natrafienia na obiekty nieznanego pochodzenia podczas prowadzonych prac ziemnych,
- d) stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków nie powinny być rozkopywane, a na ich terenie nie należy lokalizować żadnych inwestycji,
- e) inwestycje planowane na obszarach stanowisk archeologicznych nie wpisane do rejestru zabytków lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie, należy uzgadniać z Konserwatorem Zabytków Archeologicznych.

· Tworzenie nowych wartości kulturowych:

- a) należy kultywować regionalne formy architektoniczne oraz tradycje materiałowe i konstrukcyjne,
- b) należy dążyć do indywidualizowania przestrzennych form zabudowy i zagospodarowania przestrzeni publicznych w dostosowaniu do otaczającej zabudowy i krajobrazu,
- c) wyżej wymienione działania należy wpisywać do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

· **Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Czyże**

Zgodnie z art. 15, ust. 2 pkt. 5 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2012 r. nr 647, ze zm.), w planie miejscowym określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Projekt planu, zgodnie z ww. ustawą musi zostać uzgodniony przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Na terenie gminy Czyże funkcjonują 3 miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Określają one obowiązkowe zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego, które zostały przedstawione poniżej.

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- a) wszelka działalność inwestycyjna na terenie występowania stanowiska archeologicznego, ujętego w wojewódzkiej ewidencji zabytków, może być prowadzona wyłącznie po uprzednim przeprowadzeniu wyprzedzających archeologicznych badań ratowniczych, na które należy uprzednio uzyskać pozwolenie Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- b) wszelkie roboty budowlane w bezpośrednim sąsiedztwie (w odległości 20 m) od stanowiska archeologicznego, ujętego w wojewódzkiej ewidencji zabytków, mogą być prowadzone wyłącznie pod nadzorem archeologicznym, po uprzednim uzyskaniu pozwolenia Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- c) ponadto na pozostałym terenie objętym planem, w przypadku odkrycia podczas prac budowlanych lub robót ziemnych przedmiotów, co do których istnieje przypuszczenie, że są one zabytkami, inwestor i wykonawca są zobowiązani wstrzymać wszelkie prace budowlane i zawiadomić Wójta Gminy oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- d) obszar występowania stanowisk archeologicznych powinien być wyłączony z zabudowy elektrowniami wiatrowymi.
- e) w przypadku odkrycia podczas prac budowlanych przedmiotów, co do których istnieje przypuszczenie, że są one zabytkami, inwestor i wykonawca są zobowiązani wstrzymać wszelkie prace budowlane i zawiadomić Wójta Gminy Czyże oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- f) o ile w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych natrafi się na przedmiot (obiekt), co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązek: wstrzymania wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot (obiekt), zabezpieczenia, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot (obiekt) i miejsce jego odkrycia oraz niezwłocznego zawiadomienia o tym Podlaskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków lub Wójta Gminy Czyże.

Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy Czyże:

38. Uchwała Nr 35.181.2014 z dnia 18 lipca 2014 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części gminy Czyże z przeznaczeniem pod lokalizację elektrowni wiatrowych;

39. Uchwała nr 25.127.2013 z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu pod zbiornik małej retencji „Leniewo” wraz z terenami przyległymi;

40. Uchwała nr 8.36.2011 z dnia 25 maja 2011 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części gminy Czyże obejmującego tereny przeznaczone pod kopalnię ilów na gruntach wsi Wólka.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Czyże jest to gmina wiejska położona w pld. - wsch. części województwa podlaskiego. Administracyjnie należy do powiatu hajnowskiego, położona jest w jego pñ. - zach. części. Od wsch. graniczy z gminą Hajnówka, od pld. - wsch. z gminą Dubicze Cerkiewne, od pld.- zach. z gminą Orla, od pñ. z gminą Narew i od zach. z gminą Bielsk Podlaski. W skład gminy Czyże wchodzi 18 sołectw:

· Sołectwo Czyże - [../UG/Strona UG/polozenie_pliki/solectwa/sol_czyze/solec_czyze.htm](#) obejmuje wieś Czyże;

· Sołectwo Lady - obejmuje wieś Lady;

· Sołectwo Leniewo - obejmuje wieś Leniewo;

· Sołectwo Hukowicze - obejmuje wsie Hukowicze i Leszczyny;

· Sołectwo Łuszczę - obejmuje wieś Łuszczę;

· Sołectwo Kamień - obejmuje wieś Kamień;

· Sołectwo Klejniki I - obejmuje część wsi Klejniki;

· Sołectwo Klejniki II - obejmuje część wsi Klejniki;

· Sołectwo Kojły - obejmuje wieś Kojły;

· Sołectwo Kuraszewo - obejmuje wieś Kuraszewo;

· Sołectwo Morze - obejmuje wieś Morze;

· Sołectwo Osówka - obejmuje wieś Osówka;

· Sołectwo Podrzeczany - obejmuje wieś Podrzeczany;

· Sołectwo Rakowicze - obejmuje wieś Rakowicze;

· Sołectwo Sapowo - obejmuje wieś Sapowo;

· Sołectwo Szostakowo - obejmuje wieś Szostakowo;

· Sołectwo Wólka obejmuje - wsie Wólka, Wieżanka, Podwieżanka i Maksymowszczyzna;

· Sołectwo Zbucz - obejmuje wieś Zbucz.

Gmina ma charakter typowo rolniczy. Położona jest w obrębie mezoregionu Równiny Bielskiej, wchodzącego w skład wielkiego regionu fizyczno - geograficznego, jakim jest Nizina Północnopodlaska. Stanowi ona na terenie gminy płaską wysoczyznę moreny dennej. Rzeźba terenu gminy ukształtowana została podczas zlodowacenia środkowopolskiego. Obszar gminy jest lekko falisty i w sumie słabo urozmaicony morfologicznie. W okolicy wsi Lady, Leniewo i Podrzeczany występują pojedyncze, izolowane i zdenudowane formy morenowe. W dolinie Łoknicy, między Kuraszewem a Podrzeczaniem oraz między Hukowiczami a Sapowem występuje sandr. W pñ. części gminy, w okolicy Klejnik, występują dość okazałe formy czołowomorenowe. Znajdują się tu również równiny torfowisk związane z doliną Narwi.

Pod względem tektonicznym gmina Czyże leży w obrębie Obniżenia Podlaskiego wchodzącego w skład platformy wschodnioeuropejskiej. Podłoże czwartorzędu na tym obszarze stanowią osady miocenu (trzeciorzęd). Najstarszym ogniwem czwartorzędu występującym na powierzchni terenu są ropy, mułki i piaski zastoiskowe zlodowacenia środkowopolskiego. Odślawiają się one w okolicy Klejnik, Kamienia i na pld. - zach. od Czyże. Ropy zastoiskowe tego zlodowacenia osiągają znaczne miąższości. Budują one złoża surowców ilastych: Czyże i Trywieża. Przeważającą część gminy budują gliny zwałowe stadiału mazowiecko -

podlaskiego. Piaski, żwiry i głazy moren czołowych tego stadiału budują odizolowane i zdenudowane wzgórza. Występują one na płn. od wsi Lady, na zach. od Podrzeczian i na płn. od Czyż. Piaski i żwiry wodnolodowcowe (sandrowe) zajmują większe obszary towarzyszące dolinie Łoknicy. Występują one także między Osówką a Łuszczami, w środkowej części gminy. Pokrywają one spłaszczone kulminacje i towarzyszą wzgórzom morenowym. Maksymalny zasięg stadiału północnomazowieckiego znaczą formy czołowomorenowe występujące w płn. części w okolicy Klejnik i Leszczyn. Spłaszczone i obniżone fragmenty wzgórz budują piaski, żwiry i głazy lodowcowe. W holocenie w zagłębieniach bezodpływowych na płn. od Leniewa tworzyły się namuły. W rozległym obniżeniu na płn. gminy następowała akumulacja torfów, a w dolinie Łoknicy i jej bezimiennych dopływów tworzyły się mułki, piaski, rzadziej żwiry rzeczne budujące ich tarasy zalewowe.

Pod względem hydrograficznym obszar gminy w całości leży w zlewni rzeki Narew. Sieć wodna na obszarze gminy jest słabo rozwinięta. Głównym elementem sieci hydrograficznej jest rzeka Łoknica, lewobrzeżny dopływ Narwi, zasilana nielicznymi ciekami. Gmina leży w rejonie o bardzo ograniczonych zasobach wodnych.

Według podziału Polski na regiony przyrodniczo - leśne lasy gminy Czyże znajdują się w Krainie Mazursko - Podlaskiej, w dzielnicy Wysoczyzny Bielsko - Podlaskiej, charakteryzującej się występowaniem prawie wszystkich typów siedliskowych lasów oraz bardzo zróżnicowanym drzewostanem. Dominującymi typami siedliskowymi lasów są: bór mieszany świeży, w którym drzewostan tworzy głównie sosna z niewielką domieszką brzozy i świerka.

Na terenie gminy brak jest obiektów i terenów przyrodniczych prawnie chronionych. Poza granicami gminy, stosunkowo niedaleko od niej są położone korytarze ekologiczne o znaczeniu międzynarodowym: Obszar Chronionego Krajobrazu dolina górnej Narwi, Kompleks leśny Puszczy Białowieskiej. Gmina Czyże leży w Obszarze Zielonych Płuc Polski.

5.2.3. Zarys historii obszaru gminy

Gmina Czyże położona jest na obszarze krainy historycznej zwanej Podlasiem, to teren o burzliwej historii, ciekawej przeszłości i odrębności kulturowej. Ziemie te wchodziły w skład majątków królewskich z ośrodkiem w Bielsku. Na tych terenach nastąpiło zetknięcie się Rusinów i Mazowszan kolonizujących ten obszar od X w. Historia tych terenów sięga epoki średniowiecza. Początkowo ziemia Czyżewska należała do majątku królewskiego z siedzibą w Bielsku Podlaskim. Dzisiejsi mieszkańcy regionu są potomkami osadników przybyłych z ziem ruskich w XV i XVI w. Wieś prawdopodobnie powstała na początku XVI w., a pierwsze wzmianki w dokumentach pisanych pochodzą z 1529 r. Od samego początku Czyże były wsią królewską, ale bezpośrednio była podporządkowana leśnictwu bielskiemu. Miało to wpływ na charakter obowiązków jej mieszkańców - wieś zamieszkiwali strzelcy królewscy i osoczniczy. Strzelcy mieli obowiązek na rozkaz króla iść na służbę wojskową (wyprawy wojenne), poza tym zajmowali się polowaniami w niedalekiej wtedy puszczy (jej pozostałości tworzą Puszcę Białowieską). Potwierdza to dokument z 1563 r., wydany przez króla i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta Augusta, fragment którego, jako przykład języka starobiałoruskiego przytaczam:

Wiadomo, że już w 1560 r. wieś Czyże zajmowała ona obszar 62 włók i taki stan utrzymywał się do 1664 r. Mieszkańcy spełniali niegdyś szczególną rolę. Była to kategoria ludności służebnej - strzelcy zobowiązani byli do chodzenia na łowy i na wyprawy wojenne, zaś osoczniczy do strzeżenia puszczy królewskich i do udziału w łowach. Na podstawie protokołu z rewizji parafii czyżewskiej z 1775 r. można stwierdzić, że w tym czasie we wsi znajdowało się 200 domów zamieszkałych przez 764 osoby. Piętnaście lat później ilość obejść wzrosła o kolejnych 14. W XIX w. wieś zbiedniała i straciła na znaczeniu, czego świadectwem jest ilość domostw i mieszkańców - w 1903 r. istniało 115 domów, w których zamieszkiwało 995 mieszkańców. W 1915 r. mieszkańcy Czyże, jak niemal wszyscy prawosławni mieszkańcy okolicznych ziem białoruskich, w związku z ofensywą wojsk niemieckich wyruszyli w bieżęństwo (exodus ludności) w głąb Rosyjskiego imperium. Z bieżęństwa powracali przeważnie w latach 1918 - 1921. W latach trzydziestych, do parafii w Czyżach należało 1090 mieszkańców wsi, co powinno zgadzać się z ogólną liczbą mieszkańców (miejscowa ludność od początku istnienia wioski była wyznania prawosławnego). Po II wojnie światowej Czyże zostały gminnym centrum, co sprzyjało prężnemu rozwojowi wsi.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446), formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Czyże, funkcjonują jedynie dwie z ww. form, jest to wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

5.3.1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Czyże, znajduje się 13 zabytków nieruchomości, wpisanych do rejestru zabytków, w tym 6 stanowisk archeologicznych (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków w gminy Czyże

LP.	MIEJSCOWOŚĆ/ ADRES	OBIEKT	NR I DATA WPISU DO REJESTRU ZABYTKÓW
1	Czyże	Układ przestrzenny wsi	A-584 z 29.04.1985 r.
2	Czyże, dz. nr 33	Cerkiew prawosławna cmentarna pw. śś. Kosmy i Damiana, dawniej unicka	A-100 z 01.04.1977 r.
3	Czyże, dz. nr 33	Cmentarz parafii prawosławnej	A-100 z 29.12.1989 r.
4	Klejniki, dz. nr 379	Prawosławna kaplica cmentarna pw. Przemienienia Pańskiego	A-533 z 05.08.2013 r.
5	Klejniki, dz. nr 1869/2	Prawosławna kaplica pw. św. Mikołaja Cudotwórcy	A-534 z 13.08.2013 r.
6	Kuraszewo, dz. nr 280/2	Cerkiew prawosławna parafialna pw. św. Antoniego Pieczerskiego	A-104 z 15.05.1998 r.
7	Kuraszewo, dz. nr 280/2	Cmentarz parafii prawosławnej pw. św. Antoniego Pieczerskiego	A-104 z 15.05.1998 r.
8	Kamień, AZP 43-90, stanowisko archeologiczne nr 1/34 (nr w miejscowości/ na obszarze)	Kurhan zwany „Kościa Górka”	C-35 z 25.11.1967 r.
9	Kojły, AZP 44-89, stanowisko archeologiczne nr 1/1 (nr w miejscowości/ na obszarze)	Kurhan wczesnośredniowieczny	C-39 z 30.11.1970 r. i 25.05.1988 r.
10	Zbucz, AZP 45-89, stanowisko archeologiczne nr 3/4 (nr w miejscowości/ na obszarze)	Grodzisko wczesnośredniowieczne zwane „Wały”	C-2 z 25.11.1967 r.
11	Zbucz, stanowisko archeologiczne	Cmentarzysko wczesnośredniowieczne z groblami w obudowach kamiennych	C-3 z 02.12.1968 r.

12	Zbucz, AZP 45-89, stanowisko archeologiczne nr 2/8 (nr w miejscowości/ na obszarze)	Cmentarzysko kurhanowe wczesnośredniowieczne	C-38 z 02.12.1968 r.
13	Zbucz, AZP 45-89, stanowisko archeologiczne nr 1/7 (nr w miejscowości/ na obszarze)	Część cmentarzyska wczesnośredniowiecznego z groblami w obudowach kamiennych	C-91 z 12.06.2006 r.

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3. pkt. 1 i 3 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Ze względu na bezpieczeństwo obiektów nie publikuje się szczegółowych danych na temat zabytków ruchomych. Na terenie gminy Czyże zabytki ruchome to cerkwi (Tabela nr 2).

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w gminie Czyże

L P.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	NR I DATA REJESTRU ZABYTEKÓW
1	Czyże	elementy wyposażenia cerkwi cmentarnej pw. św. Kosmy i Damiana	B-240 z 14.09.2010 r.
2	Czyże	elementy wyposażenia cerkwi parafialnej pw. Zaśnięcia Najświętszej Bogarodzicy	B-330 z 30.03.1983 r.
3	Kuraszewo	elementy wyposażenia cerkwi parafialnej pw. św. Antoniego Pieczerskiego	B-416 z 23.12.1998 r. B-88 z 09.09.2004 r.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446). Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

Zakres gminnej ewidencji zabytków:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- stanowiska archeologiczne;
- historyczne układy ruralistyczne wsi, historyczne układy urbanistyczne miasta;
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (prezydenta miasta, burmistrza) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomych, które powinna zawierać karta adresowa, określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113 poz. 661).

Gminna ewidencja zabytków nie jest jedną z form ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446)

oraz zgodnie z art. 21 jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami. Dodatkowo ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 nr 75 poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o WZIZT (Warunków Zabudowy i Zagospodarowanie Terenu) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętym między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Spis obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków w gminy Czyże, która została opracowana w 2006 r., przedstawia tabela poniżej- Tabela nr 3.

Tabela nr 3. Obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków w gminie Czyże

L P.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT
1	Czyże		Układ przestrzenny wsi
2	Czyże	dz. nr 33	Cerkiew prawosławna cmentarna pw. św. Kosmy i Damiana, dawniej unicka
3	Czyże	dz. nr 33	Cmentarz parafii prawosławnej
4	Czyże		Cmentarz wojenny - mogiła z II wojny światowej
5	Czyże		Cmentarz przycerkiewny
6	Czyże		Cmentarz choleryczny
7	Czyże	nr 51	Dom
8	Czyże	nr 94	Dom
9	Czyże	nr 95	Dom
10	Czyże	nr 99	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
11	Czyże	nr 105	Dom
12	Czyże	nr 110	Dom
13	Czyże	nr 113	Dom
14	Czyże	nr 124	Dom
15	Czyże	nr 136	Dom
16	Czyże	nr 154	Dom
17	Czyże	nr 156	Dom
18	Kamień	dz. nr 83	Kurhan (stanowisko archeologiczne)
19	Klejniki	dz. nr 379	Prawosławna kaplica cmentarna pw. Przemienienia Pańskiego
20	Klejniki	dz. nr 1869/2	Prawosławna kaplica pw. św. Mikołaja Cudotwórcy
21	Klejniki	dz. nr 1869/2	Kapliczka prawosławna pw. św. Mikołaja Cudotwórcy
22	Klejniki	dz. nr 379	Cmentarz parafii prawosławnej
23	Klejniki	dz. nr 485	Cmentarz przycerkiewny
24	Kojły		Kurhan (stanowisko archeologiczne)
25	Kojły		Cmentarz wiejski prawosławny
26	Kojły	dz. nr 71	Cmentarz epidemiczny
27	Kojły	dz. 222	Kapliczka prawosławna pw. św. Mikołaja
28	Kojły	nr 42	Dom

29	Kuraszewo	dz. nr 280/2	Cerkiew prawosławna parafialna pw. św. Antoniego Pieczerskiego
30	Kuraszewo	dz. nr 280/2	Cmentarz parafii prawosławnej pw. św. Antoniego Pieczerskiego
31	Kuraszewo	dz. nr 419	Kapliczka prawosławna pw. św. Braci Machabeuszów
32	Kuraszewo		Kapliczka prawosławna nad źródłem
33	Kuraszewo	dz. nr 576	Cmentarz prawosławny nieczynny
34	Kuraszewo	dz. nr 419	Cmentarz przy dawnej kaplicy dworskiej
35	Morze		Cmentarz parafii prawosławnej
36	Morze		Kolejowy budynek mieszkalny
37	Morze	nr 55	Dom
38	Morze	nr 15	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
39	Morze	nr 20	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
40	Morze	nr 31	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
41	Morze	nr 50	Zespół zagrody z domem, oborą i stodołą
42	Morze	nr 50	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
43	Morze	nr 50	Obora
44	Morze	nr 50	Stodoła
45	Morze	nr 52	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
46	Morze	nr 53	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
47	Morze	nr 55	Zespół zagrody z domem, spichlerzem i stodołą
48	Morze	nr 55	Stodoła
49	Morze	nr 98	Zespół zagrody z domem, oborą i stodołą
50	Morze	nr 98	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
51	Morze	nr 98	Stodoła
52	Morze	nr 99	Zespół zagrody z domem i budynkiem inwentarskim
53	Morze	nr 99	Dom z częścią gospodarczą typu bielsko - hajnowskiego
54	Osówka		Cmentarz epidemiczny
55	Rakowicze	nr 10	Zespół zagrody z domem i stodołą
56	Rakowicze	nr 10	Dom
57	Rakowicze	nr 10	Stodoła
58	Szostakowo	dz. nr 142	Cmentarz wiejski prawosławny
59	Zbucz	dz. nr 1034	Grodzisko (stanowisko archeologiczne)

60	Zbucz		Cmentarzysko z groblami w obudowach kamiennych (stanowisko archeologiczne)
61	Zbucz		Cmentarzysko kurhanowe (stanowisko archeologiczne)

5.5. Zabytki archeologiczne

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic gminy Czyże. Środowisko kulturowe gminy zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki kamienia do epoki nowożytniej. Stanowiska zewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski: 43-88, 43-89, 43-90, 44-88, 44-89, 45-89, 45-90, 46-89. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków.

Historia archeologii w gminie

Zabytki archeologiczne gminy Czyże Historia osadnictwa ziem pomiędzy Narwią a Bugiem sięga 8000 lat p. n. e., gdy tereny te przemierzali w poszukiwaniu zwierzyny prądziejowi myśliwi. Pierwsze ślady osadnictwa na terenie gminy Czyże pochodzą z czasów pomiędzy 4000 a 1800 lat p. n. e. Na polach w okolicach Czyż, Kuraszewa i Morza znaleziono narzędzia krzemienne oraz fragmenty glinianych naczyń. Około przełomu er w I i II w. n. e. pojawiają się osady i cmentarzyska związane z kulturami przeworską i wielbarską. Pozostałości cmentarzysk z tego okresu łączonych z wędrującym przez ziemie Podlasia plemieniem germańskich Gotów, znane są z okolic wsi Lady i Kuraszewo. Od VI - VII w. n. e. z centrów znajdujących się w dorzeczu Prypeci docierały na obszar wschodniej i środkowej Polski wpływy słowiańskie. W IX i X w. rozwój silnych organizmów plemiennych prowadzi do zapoczątkowania szerokiej akcji kolonizacyjnej zmierzającej do zagospodarowania słabo zaludnionych ziem w dorzeczu Narwi. W początkowej fazie silniejszy napór ludności płynącej z Mazowsza doprowadził do opanowania tych terenów przez ludność zachodniosłowiańską. Z tego okresu pochodzi grodzisko znajdujące się we wsi Zbucz. Umocnienie polityczne księstwa kijowskiego mające miejsce w XI w. spowodowały odwrócenie kierunku naporu osadnictwa i otworzyło drogę dla napływu ludności wschodniosłowiańskiej. O zachodzących zmianach etnicznych świadczą różnice w obrządku pogrzebowym. Obok, związanych zapewne z Mazowszanami, cmentarzysk płaskich z grobami w obstawach kamiennych, z ubogo wyposażonymi pochówkami, pojawiają się bogate cmentarzyska kurhanowe, charakterystyczne dla wschodnich Słowian. Archeolodzy wiążą je z zamieszkującym tereny środkowej Białorusi plemieniem Dregowiczów oraz mającymi swoje siedziby na dzisiejszej Ukrainie Wołynianami. Badania na stanowiskach z tego okresu prowadzono głównie na licznie występujących cmentarzyskach, w tym na trzech znanych z okolic Kuraszewa i jednym w Zbuczu.

Na terenie gminy Czyże, znajduje się 141 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych. Wykaz stanowisk przedstawia tabela poniżej (Tabela nr 4).

Tabela nr 4. Stanowiska archeologiczne na terenie gminy Czyże

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBSZAR AZP	NR STANOWISKA W MIEJSCOWOŚCI/ NA OBSZARZE
1	Czyże	45-89	1/-
2	Czyże	45-89	2/9
3	Czyże	45-89	3/10
4	Czyże	45-89	4/-
5	Czyże	45-89	5/-

6	Czyże	45-89	6/11
7	Czyże	45-89	7/12
8	Czyże	45-89	8/13
9	Czyże	45-89	9/14
10	Czyże	45-89	10/15
11	Czyże	45-89	11/16
12	Czyże	45-89	12/17
13	Czyże	45-89	13/18
14	Czyże	45-89	14/19
15	Czyże	45-89	15/20
16	Czyże	45-89	16/21
17	Czyże	44-89	17/8
18	Czyże	44-89	18/9
19	Czyże	44-89	19/10
20	Czyże	44-89	20/11
21	Czyże	44-89	21/12
22	Czyże	44-89	22/13
23	Czyże	44-89	23/14
24	Hukowicze	43-88	1/16
25	Hukowicze	43-88	2/17
26	Hukowicze	43-88	3/18
27	Hukowicze Kolonja	43-88	4/24
28	Kamień	43-90	1/34
29	Kamień	43-90	2/30
30	Kamień	43-90	3/31
31	Kamień	43-90	4/32
32	Kamień	43-90	5/33
33	Kamień	43-90	6/35
34	Kamień	43-90	7/36
35	Kamień	43-90	8/37
36	Kamień	43-90	9/38
37	Kamień	43-90	10/39
38	Kamień	43-89	11/11
39	Klejniki	43-89	1/22
40	Klejniki	43-89	2/23
41	Klejniki	43-89	3/24
42	Klejniki	43-89	4/25
43	Klejniki	43-89	5/26
44	Klejniki	43-89	6/27
45	Klejniki	43-89	7/28
46	Klejniki	43-89	8/29
47	Klejniki	43-89	9/30
48	Klejniki	43-89	10/31
49	Klejniki	43-89	11/32

50	Klejniki	43-89	12/33
51	Klejniki	43-89	13/34
52	Klejniki	43-89	14/35
53	Klejniki	43-89	15/36
54	Klejniki	43-89	16/37
55	Klejniki	43-89	17/38
56	Klejniki	43-89	18/39
57	Klejniki - Podpniska	43-89	19/42
58	Klejniki	43-89	20/45
59	Klejniki	43-89	21/46
60	Klejniki	43-89	22/47
61	Klejniki	43-89	23/48
62	Klejniki	43-89	24/49
63	Kojły	44-90	1/46
64	Kojły	44-90	2/48
65	Kojły	44-90	3/47
66	Kojły Kolonia	44-90	4/51
67	Kojły	44-90	5/49
68	Kojły	44-90	6/50
69	Kojły	44-90	7/45
70	Kojły Kolonia	44-90	8/44
71	Kuraszewo	44-89	1/25
72	Kuraszewo	44-89	2/26
73	Kuraszewo	44-89	3/30
74	Kuraszewo	44-89	4/27
75	Kuraszewo	44-89	5/-
76	Kuraszewo	44-89	6/-
77	Kuraszewo	44-89	7/28
78	Kuraszewo	44-89	8/16
79	Kuraszewo Kolonia	43-90	9/27
80	Kuraszewo	43-90	10/29
81	Kuraszewo	43-90	11/25
82	Kuraszewo	44-90	12/20
83	Kuraszewo	44-90	13/21
84	Kuraszewo	44-90	14/22
85	Kuraszewo	44-90	15/23
86	Kuraszewo	44-90	16/19
87	Lady	44-89	1/-
88	Lady	44-89	2/-
89	Lady	44-89	3/29
90	Leniewo	44-89	1/21
91	Leniewo	44-89	2/22
92	Leniewo	44-89	3/23

93	Leniewo	44-89	4/24
94	Leszczyny	43-88	1/19
95	Leszczyny	43-88	2/20
96	Leszczyny	43-88	3/21
97	Leszczyny	43-88	4/22
98	Łuszczce	44-89	1/15
99	Maksymowszczyzna	44-90	1/17
100	Morze	46-89	1/1
101	Morze	46-89	2/2
102	Morze	46-89	3/3
103	Morze	46-89	4/4
104	Morze	46-89	5/5
105	Morze	46-89	6/6
106	Morze	46-89	7/7
107	Morze	46-89	8/8
108	Morze	46-89	9/9
109	Morze	46-89	10/10
110	Morze	46-89	11/11
111	Morze	46-89	12/12
112	Morze	46-89	13/13
113	Morze	46-89	14/14
114	Osówka	44-89	1/17
115	Osówka	44-89	2/18
116	Osówka	44-89	3/19
117	Osówka	44-89	4/20
118	Podręczany	43-89	1/1
119	Podręczany	43-89	2/2
120	Podręczany	43-89	3/3
121	Podręczany	43-89	4/4
122	Podręczany	43-89	5/5
123	Podręczany	43-89	6/6
124	Podręczany	43-89	7/7
125	Rakowicze	45-89	1/22
126	Sapowo	44-88	1/-
127	Sapowo	44-88	2/-
128	Sapowo	44-88	3/29
129	Szostakowo	45-89	1/23
130	Szostakowo	45-90	2/11
131	Wieżanka	44-90	1/15
132	Wieżanka	44-90	2/18
133	Wólka	43-90	1/26
134	Wólka	44-90	2/24
135	Zbucz	45-89	1/7
136	Zbucz	45-89	2/8

137	Zbucz	45-89	3/4
138	Zbucz	45-89	4/3
139	Zbucz	45-89	5/5
140	Zbucz	45-89	6/6
141	Zbucz	45-89	7/7

5.6. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Synteza elementów przyrody i widocznych efektów działalności człowieka jest architekturą krajobrazu, czyli formą, która obok treści składa się na krajobraz kulturowy. Ochrona tego krajobrazu to pełna ochrona obiektu zabytkowego wraz z jego otoczeniem i walorami przyrodniczymi, roślinnością i warunkami socjologicznymi. Polega na ochronie najcenniejszych obiektów, zespołów, obszarów i świadomym ich przekształcaniu w taki sposób by tworząc nowe wartości unikać deformacji istniejącego, historycznie ukształtowanego dziedzictwa. Chronić należy więc nie tylko obiekty architektury, kapliczki, również krajobraz ukształtowany ludzką ręką.

Po dziś dzień obszar gminy Czyże charakteryzuje się bogactwem kulturowym. Ma to swoje odbicie w mozaice etnicznej i wyznaniowej. Architektura sakralna i obrzędowość, jaka wyróżnia gminę jest najwspanialszym wyrazem kultury duchowej i unikatowym dorobkiem kulturowym pokoleń.

Do najbardziej wartościowych obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy Czyże należą:

· **Cerkiew prawosławna cmentarna pw. św. Kosmy i Damiana, dawniej unicka w Czyżach**

Datowanie: poł. XVIII w., przerobiona w 1812 r.

Cerkiew usytuowana jest na cmentarzu parafialnym, w jego płn. - wsch. części.

Cerkiew przeniesiona w obecne miejsce w 1812 r. z Łoknicy. Konsekwentna pod obecnym wezwaniem w 1889 r., wcześniej, w 1825 r. poświęcono ołtarz Świętych Kosmy i Damiana. W 1889 r. przeprowadzono remont o nieustalonym zakresie. W latach 20 - tych XX w. wykonano część nowego ogrodzenia. W 1937 r. przeprowadzono kolejny remont, naprawiono więźbę dachową oraz podbito deskami sufit wewnątrz cerkwi. Po 1945 r. przeprowadzono remonty dwukrotnie: w 1960 r. i w latach 1970 - 1972. W 2011 r. zakończono remont zewnętrzny cerkwi.

Cerkiew pochodzenia unickiego. Budowla drewniana, na planie prostokąta, o konstrukcji zrębowej, szalowana, orientowana, salowa, zamknięta trójbocznie prezbiterium. Od frontu niewielka kruchta. Wieża - dzwonnica na planie kwadratu, nadbudowana nad zach. częścią nawy. Dachy cerkwi blaszane. Nad kruchtą dwuspadowy daszek. Wieża zwieńczona czterospadowym dachem namiotowym, z niewielką cebulastą kopułką. Nad nawą dach jednokalenicowy. Wewnątrz zachował się ikonostas z poł. XVIII w. z pięknie zdobionymi carskimi wrotami.

· **Cmentarz parafii prawosławnej w Czyżach**

Datowanie: po 1804 r.

Pierwotnie cmentarze znajdowały się przy cerkwiach parafialnych. Dopiero rozporządzenia władz pruskich z przełomu XVIII/ XIX stulecia nakazały lokować nowe nekropolie z dala od siedzib ludzkich. W taki sposób powstał cmentarz czyżowski. Razem z założeniem cmentarza powstała idea budowy świątyni.

Czyżowski cmentarz nieprzerwanie od ponad dwustu lat zajmuje powierzchnię około 3 ha. i nadal odbywają się na nim pochówki. Mimo upływu czasu zachował on wiele elementów, z których można odczytać ciekawe fakty z przeszłości tej okolicy. W przestrzeni cmentarza wyróżnić można część starą i współczesną. Na starej występują także nowe nagrobki. Cmentarz na planie prostokąta.

Na cmentarzu można odnaleźć wiele cennych przykładów miejscowego kamieniarstwa. Niektóre nagrobki pochodzą z pocz. 2 poł. XIX w. Możemy na nich odczytać interesujące inskrypcje, ujrzyć ciekawe ornamenty. Nagrobki wieńczą kute krzyże, dzieła miejscowych kowali. Na cmentarzu jest dużo solidnych, „bogaty” nagrobków. To te, które mają duże, żeliwne krzyże osadzone w kamieniu lub gdzie wysokie krzyże wykonane zostały z dobrego jakościowo, a więc drogiego drewna (był nim dąb lub przeżywiczona sosna). Sporo jest współczesnych nagrobków z drogiego kamienia. Na nagrobkach znajdziemy też świadectwo silnego

przywiązania do dawnej kultury i tradycji. W wymiarze materialnym będzie to obecność wielu nagrobków z ociosanych, polnych kamieni, bo w przeszłości Czyże były znane w okolicy ośrodkiem kamieniarstwa. Natomiast żyjącą tradycją odnoszącą się do sfery duchowej jest zanoszenie na groby zmarłych paschy, święconych owoców. Będzie nią także zwyczaj otulania krzyży w lniane, wyszywane ręczniki, który dziś ma już tylko estetyczny wymiar.

· **Prawosławna kaplica cmentarna pw. Przemienienia Pańskiego w Klejnikach**

Datowanie: 1914 r.

Cerkiew znajduje się na cmentarzu prawosławnym (o pow. 5 ha), w odległości 1,5 km od centrum wsi. Obecna, murowana świątynię zbudowano w 1914 r. w miejscu poprzedniej, drewnianej z 1843 r. Pierwszą świątynię zbudowano na planie krzyża greckiego. Posiadała ona dach wielopłaszczyznowy, kryty blachą, a na jego środku usytuowana była kopułka z prawosławnym krzyżem na gałce. Po pożarze drewnianej cerkwi Wniebowstąpienia Pańskiego (1973 r.), do czasu zbudowania nowej (murowanej) http://pl.wikipedia.org/wiki/Cerkiew_Wniebowst%C4%85pienia_Pa%C5%84skiego_w_Klejnikach, cerkiew cmentarna Przemienienia Pańskiego pełniła funkcję świątyni parafialnej. Przy kaplicy znajduje się drewniana dzwonnica.

· **Kaplica pw. św. Mikołaja Cudotwórcy w Klejnikach**

Datowanie: 1870 r.

Kaplica usytuowana jest po środku wsi, na skrzyżowaniu ulicy wiejskiej z szosą do Gorodczyna. Murowana kaplica jest orientowana na planie kwadratu. Kaplica posiada dach wielopłaszczyznowy z wieżyczką na podstawie kwadratu zakończoną czterospadowym dachem z metalowym krzyżem. Otoczona jest metalowym płotem z metalowymi słupkami.

· **Kapliczka prawosławna pw. św. Mikołaja w Kojłach**

Datowanie: XIX w.

Obiekt jest typowym przykładem budownictwa mieszkalnego o typie architektonicznym rozpowszechnionym na tym terenie w I poł. XX w. Jest to chałupa drewniana, konstrukcji zrębowej z dachem krokwiowo - płatwiowym, dwuspadowym, krytym dachówką. Obiekt szeroko frontowy, zbudowany na planie prostokąta, z sienią przechodnią przedzieloną zrębową ścianką, asymetryczny, w części pld. i pln. - jednoraktowy, w części środkowej - półtoratraktowy.

· **Cerkiew prawosławna parafialna pw. św. Antoniego Pieczerskiego w Kuraszewie**

Datowanie: 1868 r., 1898 r., lata 40 XX w.

Cerkiew została zaprojektowana przez majstrów Sylwestra Wasiluka i Łukasza Prokopiuka. Wzniesiona pod ich kierunkiem w 1868 r. Rozbudowana w 1898 r. (w związku z utworzeniem rok wcześniej samodzielnej parafii w Kuraszewie) i w latach 40 XX w. (dobudowano wtedy wieżę - dzwonnice). Świątynia znajduje się na miejscowym cmentarzu prawosławnym. W latach 1925 - 1932 należała do kościoła neounickiego.

Budowla drewniana, o konstrukcji zrębowej, orientowana. Przy wejściu zadaszony ganek. Kruchta poprzedzona przedsionkiem. Nawa na planie ośmioboku. Prezbiterium na planie prostokąta z dwiema bocznymi zakrystiami. Nad kruchtą dwukondygnacyjna wieża - dzwonnica (u dołu czworoboczna, wyżej ośmioboczna), zwieńczona ostrosłupowym blaszanym hełmem z kopułą. Dachy cerkwi blaszane. Nad nawą ośmospadowy dach zwieńczony wieżyczką z hełmem. Nad prezbiterium jednokalenicowy dach z krzyżem.

· **Kapliczka prawosławna pw. św. Braci Machabeuszów w Kuraszewie.**

Datowanie: 1947 r.

Obiekt w stylu ludowym o rozwiązaniach architektonicznych często spotykanych w podobnych kapliczkach cmentarnych i wiejskich na tym terenie. Kapliczka drewniana konstrukcji słupowej, zbudowana na planie prostokąta z trójboczną absydą i przedsionkiem. Dach konstrukcji krokwiowo - płatwiowej, dwuspadowy przenikający się nad absydą z dachem stożkowym. Nad przedsionkiem dach dwuspadowy. Dach kryty blachą.

· **Kapliczka prawosławna nad źródłem w Kuraszewie.**

Datowanie: XIX - XX w.

Powstanie kapliczki związane jest z istniejącym tu źródłem wody pitnej - wg tradycji ludowej przypisywano jej właściwości lecznicze. Obecna obudowa nie wykazuje cech starszych niż przełom XIX - XX w. O kultowej roli tego miejsca świadczą zachowane w pobliżu krzyże wotywnie, a także pobudowana w pobliżu kaplica. Obiekt remontowany bieżąco, z czasu ostatniej przebudowy pochodzi między innymi nowe ocembrowanie studzienki i betonowa konstrukcja zadaszona. Pierwotnie studzienka zadazona była drewnianym daszkiem krytym gontem. Kapliczka - studzienka stanowi przykład małej budowli kultowej, wolnostojącej, należącej do charakterystycznych zabytków wiążące funkcje użytkowe z tradycyjnym kultem religijnym. W tym charakterze stanowi cenny akcent kultowy w krajobrazie wiejskim, o prostej tradycyjnej formie architektury.

· STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

· Kurhan w Kamieniu

Kurhan zwany Kością Górka, znajduje się ok. 80 m na płd. - wsch. od drogi z Tyniewicz do Kamienia i ok. 140 m na zach. od zabudowań wsi Kamień. Jest to kopiec o średnicy ok. 20 m i wysokości 3 m. Wg przekazów mieszkańców znaleziono przy nim monetę „z XIII w.” Kurhan nie był nigdy badany, jednak ze względu na kształt i rozmiary istnieje przypuszczenie, że związany jest z kulturą wielbarską.

· Kurhan w Kojły

Kurhan o średnicy ok. 10 m i wysokości 2 m, znajduje się w odległości ok. 300 m na płn. od zabudowań wsi i 250 m na zach. od drogi z Kojłów do Nowokornina. Kurhan nie był nigdy badany, jednak ze względu na kształt i rozmiary istnieje przypuszczenie, że związany jest ze wczesnym średniowieczem.

· Cmentarzisko kurhanowe w Kuraszewie

Cmentarzisko kurhanowe pochodzące z końca okresu wpływów rzymskich, tj. z III/ IV w. n. e. Znajduje się ono na uroczysku nazywanym przez mieszkańców okolicznych wsi „Zamczyskiem”, na płn. brzegu rzeczki Łoknicy. Przebadano na nim pozostałości 2 zniszczonych kurhanów usypanych z kamieni i ziemi. W środkowej części kurhanów były to zwarte bruki przykrywające drobne fragmenty przepalonych kości ludzkich. W nasypy wkopane były także młodsze groby szkieletowe pochodzące z okresu średniowiecza lub początku czasów nowożytnych, tj. z XV - XVII w. Kurhany należą do typu zwanego rostołckim i związanego z tzw. kulturą wielbarską. Występują one na terenie całego Podlasia oraz na płn. - wsch. Mazowszu. Ich cechą charakterystyczną są znaczne rozmiary, odróżniające je o stosunkowo niewielkich kurhanów wczesnośredniowiecznych oraz kamienny płaszcz przykrywający ziemny nasyp. Pośrodku znajduje się zwykle zbudowany z wielu warstw kamienny rdzeń, stanowiący przykrycie komory grobowej, mogącej kryć zarówno pochówki szkieletowe, jak i ciałopalne. Związane z nimi są ślady uczt obrzędowych odbywanych w czasie pogrzebu. W przypadku grobów szkieletowych zmarłych składano często w drewnianych kłodach lub dużych komorach. Ze względu na bogate dary grobowe, większość z nich została wyrabowana jeszcze w starożytności. Badania na tym cmentarzysku przeprowadzono w 1961 r.

· Cmentarzisko ciałopalne nr 1 w Kuraszewie

Wczesnośredniowieczne cmentarzisko ciałopalne z grobami w obstawach kamiennych. Przebadano na nim 13 grobów ciałopalnych bezpopielnicowych. Znaleziono na nim przepalone kości ludzkie, fragmenty glinianych garnków oraz liczne ozdoby i części ubiorów, pośród których wspomnieć można kabłączki skroniowe, pierścionki, bransolety i szklane koraliki. Zmarłym do grobów wkładano także przedmioty codziennego użytku, takie jak przęśliki gliniane, czy żelazne krzesiwa. Część z tych przedmiotów charakterystycznych jest dla kultury zachodniosłowiańskiej, część zaś dla Słowian wschodnich. Na cmentarzysku pochowanych mogło być nie więcej niż 40 osób i sądzić można, że użytkowany on był przez grupę 15 - 20 osób przez okres około 50 lat. Podobne groby płaskie znane są głównie z okolic Drohiczyzna, jednak natrafić na nie można również w Szczytach - Dzieciołowie i Zbuczu, a także na dwóch innych cmentarzyskach położonych na gruntach wsi Zbucz - jednym znajdującym się kilkaset metrów na płd. i drugim, kilometr na wsch. od tego miejsca. Kuraszewska nekropolia jest jednak jedną z nielicznych, na której występują wyłącznie groby ciałopalne. Wedle aktualnego stanu wiedzy, zwyczaj chowania zmarłych w grobach z obstawami kamiennymi przyszedł na tereny Podlasia wraz z Mazowszanami. Zmarłych chowano spalonych bądź niespalonych pod brukiem ułożonym z drobnych kamieni polnych. Wokół ustawiano wielkie głązy tworzące czworokąty, nie zawsze jednak odpowiadające poszczególnym grobom.

· Cmentarz wczesnośredniowieczny nr 2 w Kuraszewie

Drugi z cmentarzy wczesnośredniowiecznych znajdujących się na polach w sąsiedztwie wsi Kuraszewo, położony jest na pld. brzegu Łoknicy, na pln. od polnej drogi biegnącej z Kuraszewa do wsi Lady. Jest to również cmentarzysko ciałopalne z grobami w obstawach kamiennych. Przebadano na nim 5 grobów, w których znaleziono przepalone kości ludzkie, fragmenty glinianych naczyń oraz liczne ozdoby, takie jak pierścionki, kabłączki skroniowe, bransolety, zausznice, zawieszki i szklane koraliki. Według relacji mieszkańców wsi, na cmentarzysku tym znaleziono także jeden grób szkieletowy, w którym natrafiono jedynie na fragmenty glinianych garnków. Stanowisko badane było w 1932 r.

· **Cmentarz wczesnośredniowieczny nr 3 w Kuraszewie**

Trzecie wczesnośredniowieczne cmentarzysko w obstawach kamiennych położonych w sąsiedztwie wsi Kuraszewo, zwane jest „Kamienicą” i znajduje się na pln. -wsch. skraju wsi, w miejscu gdzie dawniej stał wiatrak. Zbadano na nim 1 grób szkieletowy oraz stwierdzono, że wcześniej zostało tam zniszczonych jeszcze kilka dalszych pochówków. Znaleziono na nim jedynie kilka fragmentów naczyń glinianych oraz nieokreślony przedmiot żelazny. Stanowisko badane było w 1932 r.

· **Cmentarzysko w Ladach**

Domniemane cmentarzysko użytkowane w II w. n. e. i zniszczone w czasach nowożytnych podczas wybierania piasku. Znajduje się ono w lesie pomiędzy wsiami Lady i Łuszcz. Zachował się na nim jeden grób ciałopalny bezpopielnicowy, w którym znaleziono przepalone kości ludzkie, węgielki drzewne pochodzące ze stosu, na którym spalono zmarłego oraz kilka fragmentów naczyń glinianych. Charakterystyczny sposób ich wykonania pozwala zaliczyć to znalezisko do tzw. kultury przeworskiej. Znaleziska dokonano w 1932 r.

· **Cmentarzysko w obstawach kamiennych w Zbuczu**

Wczesnośredniowieczne cmentarzysko z grobami w obstawach kamiennych, pochodzące z okresu pomiędzy końcem XI a XIII w. n. e. Jest to jedno z najlepiej zachowanych cmentarzysk wczesnośredniowiecznych w tej części Podlasia. Jego wyjątkowość polega na tym, że sąsiadują ze sobą dwa rodzaje obrządku pogrzebowego - kurhany oraz groby w obstawach kamiennych. Podobne groby płaskie znane są głównie z okolic Drohiczyzna, jednak natrafić na nie można również w okolicach Bielska Podlaskiego, w Szczytach - Dzieciołowie i Kuraszewie. Cmentarzysko zajmuje obszar około 0,5 ha. Według aktualnego stanu wiedzy, zwyczaj chowania zmarłych w grobach z obstawami kamiennymi przyszedł na tereny Podlasia wraz z Mazowszanami. Zmarłych chowano spalonych bądź niespalonych pod brukiem ułożonym z drobnych kamieni polnych. Wokół niego ustawiano wielkie głazy tworzące czworokąty, nie zawsze jednak odpowiadające poszczególnym grobom. W trakcie badań wykopaliskowych prowadzonych przez Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk nie udało się znaleźć żadnych pochówków. Natrafiono natomiast na liczne znaleziska ozdób, takich jak szklana lunula, pierścionek z brązu, kilkanaście szklanych koralików oraz liczne fragmenty glinianych naczyń. Potwierdzają one, że na grobach odbywano obrzędy pogrzebowe. Cmentarzysko to badane było również w poł. XIX w. przez archeologa - amatora prof. Józefa Jaroszewicza, który miał na nim znaleźć rozsypujące się kości ludzkie a także żelazne ćwieki, bransoletki z blachy miedzianej wycięte, różnego koloru paciorki szklane, okrągłe i podługowate; kolce srebrne i z posrebrzanej miedzi, kółeczko podłużne.

· **Cmentarzysko kurhanowe w Zbuczu**

Cmentarzysko tworzy 17 różnej wielkości kopców ziemnych, usypanych w dwóch oddzielonych od siebie skupiskach. Podczas prac prawdopodobnie znaleziono w jednym z nich kilkanaście dość dużych szkieletów, które stykały się czaszkami i ułożone były promieniście; w innym natrafiono na jeden szkielet, przy którym znaleziono zupełnie przerdzewiały topór, w różnych innych znaleziono także kilka złotych przedmiotów bardzo pięknie wykonanych, między innymi łańcuszek i kolia. Podobne kopce ziemne znajdowane w Puszczy Białowieskiej oraz na terytorium dzisiejszej Białorusi kryły w sobie groby ciałopalne lub szkieletowe pochodzące z okresu wczesnego średniowiecza. Znajdujące się w nich pochówki wyposażone były w nieliczne ozdoby oraz gliniane garnuszki wstawiane jako dary z pożywieniem.

41. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń

W celu właściwej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy Czyże oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

<p align="center">SILNE STRONY GMINY CZYŻE</p>	<p align="center">SŁABE STRONY GMINY CZYŻE</p>
<ul style="list-style-type: none"> · dogodne położenie komunikacyjne; · otwartość i przychylność władz samorządowych; · akcentowanie rozwoju turystyki z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych gminy; · duża ilość cennych zabytków; · zachowane obiekty sakralne o wysokiej wartości kulturowej; · walory krajobrazowe gminy; · bogata i ciekawa historia gminy; · silne poczucie tożsamości lokalnej mieszkańców; · współpraca z lokalną gazetą - Kurier poranny; · działanie na terenie gminy Gminnego Ośrodka Kultury w Czyże; · coroczny udział gminy w konkursie Najlepiej Zachowany Zabytek Wiejskiego Budownictwa Drewnianego w Województwie Podlaskim; · opracowany szlak turystyczny (pieszy i rowerowy) po gminie: Archeologiczna ścieżka edukacyjna, Szlak prawosławnych świątyń, Carski szlak, Łącznikowy Do wsi w Dolinie Narwi, Łącznikowy; · wystawa Zabytki archeologiczne gminy Czyże, która rozpoczyna trasę szlaku - Archeologiczna ścieżka edukacyjna; · opracowana wirtualna mapa gminy - Wirtualna wycieczka po gminie Czyże; · opracowany przewodnik archeologiczny po gminie. 	<ul style="list-style-type: none"> · brak popularyzacji wiedzy o wartości chronionych obiektów oraz idei ochrony zabytków; · brak zaangażowania społeczeństwa w rozwój gminy; · niewystarczający stan zabezpieczenia obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia; · uboga infrastruktura turystyczna; · samowole budowlane oraz niewłaściwie prowadzone remonty obiektów zabytkowych, powodujące utratę walorów zabytkowych; · mieszana struktura własnościowa, utrudniająca porozumienie w sprawie remontów; · stosunkowo niewielka dbałość o obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków; · słabo rozwinięta baza noclegowa, gastronomiczna; · niewystarczające środki finansowe w budżecie gminy na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego; · niewystarczająca promocja gminy - brak określonej strategii.
<p align="center">SZANSE GMINY CZYŻE</p>	<p align="center">ZAGROŻENIA GMINY CZYŻE</p>
<ul style="list-style-type: none"> · pojawienie się funduszy pomocowych wspomagających inwestycje gminne; · możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; · podniesienie poziomu życia ludzi; · wykorzystanie walorów zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; · wzrost świadomości w widzeniu obiektu zabytkowego jako miejsca do życia i jako lokowanie kapitału; · kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; · tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby; · oznakowanie tras turystycznych pod kątem 	<ul style="list-style-type: none"> · brak jasnych i przejrzystych przepisów regulujących działania przy obiektach zabytkowych niewpisanych do rejestru zabytków; · samowola budowlana - wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy - np. nieprzemysłanej, niezgodnej z historyczną kolorystyki, agresywnych nośników reklamowych, architektury niezgodnej z lokalnymi tradycjami; · niezbyt skuteczna egzekucja prawna w zakresie samowoli budowlanych oraz dewastacji zabytków i środowiska; · jednowymiarowe postrzeganie zasobów dziedzictwa kulturowego: wyłącznie poprzez pryzmat ich gospodarczego

<p>zabytków i atrakcji turystycznych;</p> <ul style="list-style-type: none"> · poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej; · budowa bazy turystycznej w oparciu o obiekty i obszary historyczne; · rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; · wysoka atrakcyjność turystyczna regionu; · programy edukacyjne, promocyjne, restrukturyzacyjne, prewencyjne i modernizacyjne realizowane na terenie gminy przez powiat, organy administracji wojewódzkiej i państwowej; · systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; · komplementarność z Programem opieki nad zabytkami dla województwa Podlaskiego. 	<p>wykorzystania lub przeciwnie - jedynie jako zasobu historycznego;</p> <ul style="list-style-type: none"> · brak dostatecznego nadzoru nad remontami i przebudowami obiektów zabytkowych; · pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych na terenie gminy; · brak środków finansowych na infrastrukturę; · skomplikowane procedury w ubieganiu się o środki zewnętrzne skutkujące stosunkowo niewielkim wykorzystaniem środków z Unii Europejskiej, zwłaszcza przez osoby prywatne; · niska świadomość mieszkańców miasta w temacie skarbów kultury, dziedzictwa i tradycji charakteryzujących gminę; · zerwanie ciągłości kulturowej - zmiana systemu wartości pomiędzy pokoleniami; · zagrożenia związane z działalnością inwestycyjną; · zagrożenia powodujące zmiany w układzie kompozycyjnym gminy; · bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych.
---	---

42. Założenia programowe

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Czyże służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w różnych dziedzinach życia społecznego. Realizacja wyznaczonych celów, wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Na podstawie przeprowadzonej oceny stanu dziedzictwa kulturowego gminy, za pomocą analizy SWOT, zostały opracowane dwa priorytety, do których realizacji wyznaczono kierunki działania wraz z zadaniami. Czynności te osiągnięte zostaną w perspektywie długofalowej, wieloletniej, których ostatecznym rezultatem będzie przywrócenie zabytkom gminy właściwych im walorów historycznych i estetycznych.

7.1. Priorytety Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czyże

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo - społecznego gminy Czyże.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Czyże.

7.2. Kierunki działań i zadania Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czyże

Dla priorytetu pierwszego, ustalono następujące kierunki działań, wraz z zadaniami dla każdego z kierunków.

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo - społecznego gminy Czyże.

KIERUNKI DZIAŁAŃ:

43. Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego miasta na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.

ZADANIA:

- opracowanie i egzekwowanie zasad dotyczących umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, ujętych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego;
- promowanie istniejących wartości krajobrazowych gminy oraz atrakcyjnych przestrzeni widokowych, w tym ochrona historycznego tła krajobrazowego;
- dbałość o odpowiednie oznakowanie obiektów zabytkowych, dróg i szlaków;
- współpraca z organizacjami turystycznymi w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów;
- rekonstrukcja zabytkowego grodziska schronieniowego w Zbuczu wraz z przebudową drogi dojazdowej.

44. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.

ZADANIA:

- egzekwowanie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego;
- poszerzenie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego dotyczących stref ochrony konserwatorskiej;
- w momencie przyjmowania nowych planów, strategii dbałość o włączanie zagadnień z ochrony dziedzictwa kulturowego do treści tych dokumentów;
- ochrona dziedzictwa archeologicznego w ścisłym połączeniu z ochroną środowiska kulturowego i przyrodniczego;
- wspieranie badań archeologicznych poprzez inwentaryzacje terenowe stanowisk archeologicznych w ramach AZP;
- inwentaryzacja, następnie rewitalizacja kapliczek i krzyży przydrożnych z terenu gminy;
- w porozumieniu do Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków umieszczenie tabliczek „zabytek chroniony prawem” na obiektach wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;

Właściciel zabytku, w celu poinformowania, iż dany obiekt jest zabytkiem, może umieścić na nim znak informacyjny o tym, że podlega on ochronie - wynika to z art. 12 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Znak ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, o wymiarach 185 x 100 mm, wykonanej z blachy, na białym tle w górnej części napis „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM”, poniżej tarcza herbowa złożona z błękitnego kwadratu, którego jeden z kątów tworzy ostrze tarczy, oraz umieszczonego nad nim błękitnego trójkąta, rozgraniczony po każdej stronie białym trójkątem.

45. Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy Czyże.

ZADANIA:

- bieżąca aktualizacja i weryfikacja obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- uzupełnienie gminnej ewidencji zabytków o karty stanowisk archeologicznych;
- inwentaryzacja obiektów małej architektury, jako świadectwa kulturalnej przeszłości regionu (krzyże, kapliczki przydrożne, miejsca pamięci) oraz wpisanie najcenniejszych z nich do gminnej ewidencji zabytków w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- wystąpienie o wpis kolejnych obiektów do rejestru zabytków, dla obiektów stanowiących własność gminy w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;
- uwzględnianie ochrony zabytków przy planowaniu zadań inwestycyjnych gminy;

- uwzględnienie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych w treści dokumentów planistycznych, między innymi przy zmianie istniejących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;

- jasne i czytelne zaprezentowanie wszystkich form ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych gminy - szczegółowe oznaczenie zabytków i lokalizacji terenów objętych ochroną.

46. Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

ZADANIA:

- prowadzenie prac remontowo - konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność gminy;

- interwencja władz miasta przy rażących naruszeniach prawa budowlanego (zwłaszcza w zakresie samowoli budowlanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską), przy obiektach zabytkowych oraz ujętych w ewidencji gminnej (zwłaszcza jeśli chodzi o rozbudowy i przebudowy zmieniające bryłę budynków) we współpracy z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków;

- zmiany zagospodarowania przestrzennego, realizacje inwestycji, będących własnością gminy, przy bezwzględnym przestrzeganiu ustawowego wymogu uzyskiwania konserwatorskiego pozwolenia na prowadzenie prac w budynkach objętych ochroną, na podstawie wpisu do rejestru zabytków, indywidualnego lub zespołowego;

- prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków: stanowiących własność/ współwłasność gminy, w celu wytypowania najbardziej zagrożonych, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów;

- podjęcie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;

- podnoszenie poziomu wykształcenia pracowników Urzędu Gminy zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez przeprowadzanie odpowiednich szkoleń;

- doradztwo w przygotowywaniu wniosków o dofinansowanie;

- prace porządkowo - pielęgnacyjne na terenach cmentarzy, będących własnością gminy.

Dla priorytetu drugiego, ustalono następujące kierunki działań, wraz z zadaniami dla każdego z kierunków.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Czyże.

KIERUNKI DZIAŁAŃ:

47. Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy.

ZADANIA:

- umieszczenie na stronie internetowej gminy gminnej ewidencji zabytków wraz z kartami obiektów;

- zapoznanie mieszkańców z zagadnieniami dotyczącymi gminnej ewidencji zabytków oraz przybliżenie skutków prawnych z tym związanych;

- stworzenie „vademecum” poświęconego zabytkom dla właścicieli obiektów zabytkowych;

- systematyczne uaktualnianie interaktywnej mapy gminy (Wirtualnej wycieczki po gminie) z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego;

- opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.

48. Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym miasta.

ZADANIA:

- wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;

- prowadzenie działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej: konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki;

- wspieranie działań i ścisła współpraca z Gminnym Ośrodkiem Kultury w Czyże;
- nagłaśnianie, promowanie i informowanie lokalnej społeczności, o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych, w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego;
- kontynuowanie współpracy z lokalną prasą - Kurier poranny, oraz wprowadzenie stałej rubryki dotyczącej zagadnień związanych z zabytkami (informacje o zamierzeniach i pracach konserwatorskich, ocena ich realizacji, wskazanie najkorzystniejszych realizacji, także realizacji niekorzystnych i samowoli budowlanych).

49. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych w nim priorytetów. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno - prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym programie będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- instrumenty prawne, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:
 - aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
 - wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy;
 - wykonywanie decyzji administracyjnych z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- instrumenty finansowe:
 - finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy;
 - udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i budowlane przy zabytkach;
 - korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje.
- instrumenty społeczne:
 - prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Czyże;
 - edukacja kulturowa.
- instrumenty koordynacji:
 - realizacja projektów i programów miasta, dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;
 - realizacja poprzez monitoring stanu środowiska kulturowego.
- instrumenty kontrolne:
 - aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków;
 - oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy;
 - analizy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego,
 - sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami oraz aktualizacja programu związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania.

50. Zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami gminy Czyże

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446), Wójt zobowiązany jest do sporządzania, co dwa lata, sprawozdań z realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami i przedstawiania go Radzie Gminy. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji programu, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania Gminnego programu opieki nad zabytkami oraz efektywność ich wykonania.

Dla priorytetu I - Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego miasta, jako element rozwoju gospodarczo - społecznego gminy, przyjmuje się następujące wskaźniki oceniające poziom realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy poniesionych na realizację Gminnego programu ochrony i opieki nad zabytkami;
- wartość pozyskanych środków finansowych ze źródeł pozabudżetowych przez gminę;
- liczba obiektów poddanych pracom zabezpieczającym przed zniszczeniem lub kradzieżą;
- ilość oznaczonych obiektów zabytkowych, dróg, tras turystycznych;
- ilość prac związanych z rekonstrukcją zabytkowego grodziska schronieniowego w Zbuczu wraz z przebudową drogi dojazdowej;
- ilość umieszczonych iluminacji świetlnych obiektów sakralnych z terenu gminy;
- ilość umieszczonych tabliczek „zabytek chroniony prawem” na obiektach wpisanych do rejestru zabytków;
- ilość złożonych wniosków na dofinansowanie prac remontowych przez właścicieli zabytkowych obiektów;
- ilość przeprowadzonych inwentaryzacji obiektów małej architektury;
- ilość przeprowadzonych inwentaryzacji terenowych stanowisk archeologicznych w ramach AZP;
- ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków;
- ilość zebranych informacji od właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków, dotyczących przeprowadzonych remontów;
- ilość interwencji władz miasta przy rażących naruszeniach prawa budowlanego;
- ilość przeprowadzonych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność/ współwłasność gminy i pozostałych jednostek;
- ilość stworzonych stanowisk pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- ilość przeprowadzonych szkoleń dla pracowników Urzędu Gminy zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;
- ilość złożonych wniosków o dofinansowanie;
- wartość przyznanych dotacji na prace konserwatorskie i remonty dla obiektów zabytkowych;
- ilość przeprowadzonych prac porządkowo - pielęgnacyjnych na terenie cmentarzy, będących własnością gminy.

Dla priorytetu II - Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Czyże, przyjmuje się następujące wskaźniki oceniające poziom realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami:

- ilość odwiedzin strony internetowej gminy z zamieszczoną gminną ewidencją zabytków wraz z kartami obiektów;
- ilość przedstawionych mieszkańcom informacji dotyczących gminnej ewidencji zabytków oraz przybliżenie skutków prawnych z tym związanych;
- ilość odwiedzin strony internetowej gminy z interaktywną mapą gminy z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych;
- ilość opracowanych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego;
- liczba opracowanych i wydanych publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy;
- ilość wydanych artykułów w lokalnej prasie dotyczących zagadnień związanych z zabytkami;
- ilość przeprowadzonych konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki i wystaw.

51. Źródła finansowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów Gminnego programu opieki nad zabytkami. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

· Źródła krajowe:

- dotacje Ministra Kultury;
- dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- dotacje gminne;
- dotacje wojewódzkie i powiatowe;
- dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji - fundusz kościelny;
- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

· Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych;
- źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

10.1. Dotacje

Sprawy, związane z dofinansowaniem prac przy obiektach zabytkowych, reguluje rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 roku „W sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków”, (t. j. Dz. U. z 2014 r. poz. 399).

Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów prac wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Art.2. Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, określa szczegółowo wykaz działań które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;

- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo, dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków bądź organ stanowiący miasta, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

· **Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków**

Udzielane są w celu poprawy stanu zachowania zabytków poprzez ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, konserwację i rewaloryzację zabytków, udostępnianie zabytków na cele publiczne. Kwalifikują się prace prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, realizowane bez udziału środków europejskich. Planowane w roku udzielenia dotacji lub prowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (refundacja). Uprawnionymi wnioskodawcami są jednostki posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkownika wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

Zasady udzielania dotacji:

- dofinansowanie może obejmować jedynie nakłady konieczne na prace określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- dofinansowanie może być udzielone do wysokości 50 % nakładów koniecznych. W wyjątkowych wypadkach (wyjątkowa wartość historyczna, artystyczna lub naukowa obiektu, wymagane przeprowadzenie złożonych technologicznie robót, stan zachowania zabytku wymaga natychmiastowej interwencji) dofinansowanie może stanowić 100 % wartości robót.

· **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j., Dz. U. 2013 poz. 594) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest również obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie

dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy.

· **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa (Powiatu) w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane.

· **Dotacje Ministra Administracji i Cyfryzacji - fundusz kościelny**

Środki Funduszu Kościelnego można przeznaczyć na remonty i konserwacje obiektów sakralnych o wartości zabytkowej (art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 20 marca 1950 i § 1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia celów Funduszu Kościelnego, Dz. U. nr 61 poz. 354). Dotacja mogą być objęte podstawowe prace zabezpieczając obiekt: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie, odgrzybianie, izolacja, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej.

10.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

· **Program „Dziedzictwo Kulturowe”**

Program ten stanowi kontynuację finansowania w ubiegłych latach. Celem programu jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

· **Ochrona zabytków**

Celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Dofinansowanie dotyczy zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Do priorytetu nie kwalifikują się projekty realizowane przy udziale środków europejskich. O dotację mogą starać się osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego oraz inne jednostki organizacyjne (samorządowe jednostki kultury, kościoły, związki wyznaniowe, podmioty prowadzące działalność gospodarczą, organizacje pozarządowe). Finansowanie odbywa się w formie udzielenia dotacji lub refundacji - w okresie trzech lat od przeprowadzenia prac przy zabytku. Priorytet skupia się na celach:

- ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego,
- konserwacja i rewaloryzacja zabytków,
- udostępnianie zabytków na cele publiczne.

· **Wspieranie działań muzealnych**

Celem priorytetu jest wspieranie działalności z zakresu opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych. W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie zadań w zakresie: organizacji czasowych wystaw muzealnych; modernizacji i tworzenia stałych wystaw muzealnych; publikacji katalogów do wystaw muzealnych; konserwacji muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego; a także doposażenia pracowni konserwatorskich.

· **Kultura ludowa i tradycyjna**

Celem priorytetu jest wspieranie najwartościowszych zjawisk z zakresu szeroko pojętej kultury ludowej, między innymi promowanie działań artystycznych będących twórczym upowszechnieniem elementów sztuki regionalnej. Dotacje przeznaczone są na działania o charakterze edukacyjnym, służące

przekazywaniu umiejętności i tradycji, szczególnie w formie „warsztatów tradycyjnych rzemiosł” i „szkół ginących zawodów”, a także działania na rzecz ochrony unikalnych elementów kultury tradycyjnej, szczególnie w zakresie architektury regionalnej.

· Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą

Celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat.

· Ochrona zabytków archeologicznych

Celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. W ramach priorytetu minister realizuje również dotacje na prowadzenie badań archeologicznych wraz z wykonaniem ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzającej realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań.

· Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego

Celem priorytetu jest zainicjowanie kompleksowego procesu cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków, obiektów muzealnych, archiwalnych, bibliotecznych i audiowizualnych, znajdujących się pod opieką podmiotów spoza sfery finansów publicznych, których działalność nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku, lub uczelni publicznych.

· Miejsca pamięci narodowej

Celem priorytetu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

· **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2015**

Miejsca Pamięci Narodowej - to nowy priorytet w ramach Programów ogłoszonych przez Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego prof. Małgorzatę Omilanowską. Jego celem jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Nabór wniosków trwał do 30 listopada 2014 r., z wyjątkiem priorytetu Ochrona zabytków, gdzie termin minął 31 października 2014 r. Dokumenty należy składać poprzez portal systemu EBOI.

Programy na 2015 r. w ramach dziedzictwa kulturowego:

- Ochrona zabytków,
- Wspieranie działań muzealnych,
- Kultura ludowa i tradycyjna,
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą,
- Ochrona zabytków archeologicznych,
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego,
- Miejsca Pamięci Narodowej.

· Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

· Program wieloletni KULTURA +

Realizowany w latach 2011 - 2015. Jego celem jest poprawa dostępu do kultury oraz uczestnictwa w życiu kulturalnym na terenach wiejskich i wiejsko- miejskich, poprzez modernizację i budowę infrastruktury bibliotecznej i digitalizację zasobów muzeów, bibliotek i archiwów.

10.3. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

· Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2014 - 2020

Obecnie trwa przygotowanie trzech typów programów: transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2014 - 2020. Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

- obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja służy wzmocnieniu współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży;
- duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej;
- wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi mogą dotyczyć między innymi kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

· Kreatywna Europa

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten będzie realizowany w latach 2014 - 2020 i będzie zawierał trzy komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym od 2016 r. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów kultury w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury.

Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

· Program Europa dla Obywateli 2014 - 2020

Kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych między innymi w tematyce dziedzictwa kulturowego jest celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli jej państw członkowskich.

Celami ogólnymi programu są:

- rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy;

- rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli;
- pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy.

Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy:

- gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości;
- wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego;
- przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii;
- zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów, umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych: Pamięć i Obywatelstwo europejskie oraz Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie, które są uzupełnione przez działanie horyzontalne nazwane „waloryzacją”, sprowadzające się do analizy, rozpowszechniania i wykorzystania wyników projektów dofinansowanych z Programu „Europa dla Obywateli”. Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 euro, maksymalna 600 000 euro. Wsparcie finansowe Unii nie może przekroczyć 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną (ośrodki analityczne) lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą konkretny wkład w realizację celów programu Europa dla Obywateli, a ponadto spełniają wszystkie następujące wymagania:

- posiadają osobowość prawną co najmniej od czterech lat,
- działają na poziomie europejskim,
- nie są nastawione na zysk,
- mają siedzibą w jednym z krajów członkowskich UE, krajach EFTA i innych, jeśli podpisały one w 2014 r. protokół ustaleń z Komisją Europejską.

· **Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)**

Jest to kolejny program finansowy, dotowany przez Unię Europejską, w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), z którego możliwe było i będzie finansowanie przedsięwzięć związanych z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, jest Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 - 2020. W jego projekcie zapisano między innymi, że w jego ramach przewidziane jest działanie 7.8. „Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich”, a w nim poddziałanie 7.8.2.1. „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego”. W ramach tego poddziałania mogą być wspierane następujące typy operacji:

- odnawianie lub poprawa stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego;
- zakup obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne.

Koszty kwalifikowalne obejmują:

- koszty zakupu, przebudowy lub modernizacji obiektów budowlanych;
- koszty prac konserwatorskich lub restauratorskich;
- koszty zakupu sprzętu, materiałów i usług, służących realizacji operacji;
- koszty ogólne, bezpośrednio związane z przygotowaniem i realizacją operacji.

· **Działania LEADER**

Dodatkowo w środkach UE kierowanych do Polski przez EFRROW dofinansowania na inicjatywy związane z ochroną dziedzictwa i podtrzymaniem tradycji kulturowych można szukać w ramach

działania 7.15 LEADER (PROW), definiowanego jako podejście oddolne, mające na celu rozwój lokalny kierowany przez lokalną społeczność. LEADER może być realizowany na obszarach wiejskich, przez które rozumieć należy tereny całego kraju, z wyłączeniem obszaru miast o liczbie mieszkańców większej niż 20 000. Dla danego obszaru na terenach wiejskich, zamieszkanego przez minimum 30 000 lub maksimum 150 000 mieszkańców, powstać powinna tzw. Lokalna Strategia Rozwoju (LSR) zawierająca wszelkie aspekty charakterystyczne dla danego terenu i zamieszkującej go ludności, które mogą przyczynić się do rozwoju gospodarczego, turystycznego, społecznego i kulturowego tego obszaru. LSR będzie realizowana na obszarze obejmującym przynajmniej dwie gminy, których tereny stanowią (bądź zawierają) obszary wiejskie, dla których utworzona zostanie tzw. Lokalna Grupa Działania (LGD). Podejście LEADER wskazuje konieczność osiągnięcia przez Lokalną Grupę.

Działania określonych celów szczegółowych, do których należą między innymi:

- wzmocnienie kapitału społecznego, w tym z wykorzystaniem rozwiązań innowacyjnych i wspieranie partycypacji społeczności lokalnej w realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju;
- rozwój przedsiębiorczości, z wyłączeniem świadczenia usług rolniczych;
- rozwój produktów lokalnych;
- zachowanie dziedzictwa lokalnego;
- rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury: turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej.

Operacje realizowane w ramach LSR powinny jednak wskazywać na wykorzystanie lokalnych zasobów, takich jak: surowce naturalne, miejscową infrastrukturę, lokalizację (położenia geograficzne), dziedzictwo kulturowe i krajobrazowe, potencjał mieszkańców itp.

· Program operacyjny infrastruktura i środowisko 2014 - 2020

W Programie operacyjnym infrastruktura i środowisko 2014 - 2020 właściciele lub zarządcy obiektów zabytkowych mogą pozyskiwać wsparcie finansowe w ramach dwóch priorytetów: Osi priorytetowej I: Zmniejszenie emisyjności gospodarki, Priorytet inwestycyjny 4.3. Wspieranie efektywności energetycznej, inteligentnego zarządzania energią i wykorzystania odnawialnych źródeł energii w infrastrukturze publicznej, w tym w budynkach publicznych, i w sektorze mieszkaniowym, a także w ramach Osi priorytetowej VI: Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego, Priorytet inwestycyjny 6.3. Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego. W ramach priorytetu 4.3 przewidywane wsparcie skierowane jest głównie na kompleksową modernizację energetyczną budynków użyteczności publicznej i mieszkalnych wraz z wymianą wyposażenia tych obiektów na energooszczędne, w tym też w zakresie związanym między innymi z ociepleniem obiektu, wymianą okien, drzwi zewnętrznych oraz oświetlenia na energooszczędne, przebudową systemów grzewczych (wraz z wymianą źródła ciepła oraz podłączeniem do niego lub modernizacją przyłącza), systemów wentylacji i klimatyzacji, instalacji odnawialnych źródeł energii (OZE) w modernizowanych energetycznie budynkach, instalacji systemów chłodzących, w tym także z OZE, wprowadzeniem systemów zarządzania

energią. W budynkach powinny być stosowane instalacje OZE, które będą zapewniały przynajmniej częściowe pokrycie zapotrzebowania na energię w tych budynkach, pełniąc jednocześnie funkcję demonstracyjną i edukacyjną. W ramach opisywanego obszaru instalacja OZE budowana na/przy budynkach musi być w pełni przeznaczona na potrzeby energetyczne obiektu, a jedynie niewykorzystana część energii elektrycznej może być oddawana do sieci dystrybucyjnej. Wsparciem mogą też zostać objęte działania związane z przygotowaniem audytów energetycznych takich budynków oraz prac projektowych w formie dotacji. Podobną formę wsparcia przewiduje się także w wypadku kompleksowej modernizacji energetycznej budynków publicznych. Zarówno w wypadku budynków użyteczności publicznej, jak i mieszkaniowych nie wyklucza się zastosowania różnych form partnerstwa publiczno - prywatnego, przy realizacji takich projektów, biorąc pod uwagę inne

dostępne mechanizmy wsparcia tego sektora. Działania te mogą być prowadzone w koordynacji z realizacją projektów z zakresu modernizacji sieci ciepłowniczych oraz rozwoju wysokosprawnej kogeneracji prowadzących do zmniejszenia zapotrzebowania na ciepło i chłód. W ramach priorytetu inwestycyjnego wsparcie przewidziane jest między innymi dla organów władzy publicznej, w tym administracji rządowej oraz podległych jej organów i jednostek organizacyjnych, jednostek samorządu terytorialnego oraz działających w ich imieniu jednostek organizacyjnych (szczególnie dla miast wojewódzkich i ich obszarów funkcjonalnych oraz miast regionalnych i subregionalnych), państwowych

jednostek budżetowych, spółdzielni mieszkaniowych oraz wspólnot mieszkaniowych, a także podmiotów świadczących usługi publiczne w ramach realizacji obowiązków własnych jednostek samorządu terytorialnego niebędących przedsiębiorcami. Projekty wyłaniane będą w trybie konkursowym i pozakonkursowym. Podstawowym trybem wyboru jest tryb konkursowy, a tryb pozakonkursowy jest stosowany szczególnie w wypadku miast mających Strategie Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT).

· Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG)

W latach 2009 - 2014 działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego otrzymały wsparcie w wysokości około 60 000 000 euro w ramach europejskiego dziedzictwa kulturowego dzięki Mechanizmowi Norweskiemu oraz Europejskiemu Obszarowi Gospodarczemu przez priorytet dotyczący promowania różnorodności kulturowej i artystycznej. Mechanizmu Norweskiego był dopiero opracowywany. Z udostępnionych przez Punkt Informacyjny Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju nt. funduszy norweskich i EOG wynika, że kolejne środki w ramach tego funduszu będą dostępne na podobnych - do istniejących - zasadach i priorytetach wsparcia.

52. Realizacja i finansowanie przez gminę Czyże zadań z zakresu ochrony zabytków

Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminy powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Czyże;
- kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze miasta.

Gmina Czyże jako właściciel obiektów zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad tymi obiektami: utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina Czyże powinno dążyć do wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcał do dłuższych pobytów.

W budżecie gminy zabezpieczane są środki, które przeznaczane są na dotacje, na podstawie przyjętej uchwały nr XXXIV/158/10 Rady Gminy Czyże z dnia 28 października 2010 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków:

§ 1.1 Z budżetu gminy mogą być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków znajdującym się na obszarze gminy Czyże.

1. Dotacja może być udzielona każdemu, kto jest właścicielem lub posiadaczem zabytku, o którym mowa w ust. 1.

2. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych w rozumieniu art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub innych nakładów, których celem jest ochrona i wyeksponowanie wartości zabytkowych obiektu.

§ 2.1. Dotacja może zostać udzielona w wysokości do 85 % nakładów koniecznych, a w przypadku innych nakładów do 75 % wartości ich kosztów.

2. Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, o którym mowa w § 1 ust. 1, nie może zostać udzielona we wnioskowanej wysokości jeżeli łączna kwota dotacji udzielonych przez Gminę Czyże i inne uprawnione organy przekroczyłaby wysokość 100% nakładów na te prace lub roboty. W takim przypadku wysokość dotacji gminnej może stanowić co najwyżej uzupełnienie dofinansowania do 100% wartości nakładów.

§ 3.1. Ubiegający się o dotację winien złożyć wniosek o dotację wraz z następującymi załącznikami:

- 1) pozwoleniem wojewódzkiego konserwatora zabytków na przeprowadzenie prac objętych wnioskiem lub innym dokumentem wymaganym przez przepisy prawa regulujące sprawy ochrony zabytków,
- 2) pozwoleniem na budowę, zgłoszeniem zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- 3) dokumentem potwierdzającym posiadanie przez wnioskodawcę tytułu prawnego do zabytku,

- 4) decyzją o wpisie do rejestru zabytków obiektu, którego dotyczą prace lub roboty,
- 5) kosztorysem ofertowym lub wstępnym przewidywanych prac lub robót ze wskazaniem źródeł ich finansowania,

2. Wzór wniosku o udzielenie dotacji stanowi załącznik do uchwały.

§ 4. Wnioski o dotację składa się Wójtowi Gminy.

§ 5. 1. Dotacje uchwała Rada Gminy na wniosek Wójta Gminy.

2. W uchwale Rady Gminy określa się nazwę otrzymującego dotację, zwięzłe określenie prac lub robót, na wykonanie których przyznano dotację oraz kwotę przyznanej dotacji.

§ 6. Przekazanie dotacji następuje na podstawie umowy określającej w szczególności:

- 1) opis prac lub robót i termin ich wykonania;
- 2) kwotę dotacji i tryb jej płatności;
- 3) sposób i termin rozliczenia udzielonej dotacji oraz zasady zwrotu niewykorzystanej kwoty dotacji lub wykorzystanej niezgodnie z przeznaczeniem;
- 4) pouczenie o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych przy wydatkowaniu otrzymanej dotacji;
- 5) zobowiązanie ubiegającego się o dotację do poddania się pełnej kontroli w zakresie należytego wykonania prac lub robót, w tym udostępnienia niezbędnej dokumentacji.

§ 7. 1. W celu rozliczenia dotacji dotowany składa sprawozdanie z wykonania prac lub robót Wójtowi Gminy.

2. Sprawozdanie winno zawierać:

- 1) opis zrealizowanych zadań;
- 2) opis wymiernych efektów zrealizowanych zadań;
- 3) sprawozdanie finansowe;
- 4) kserokopię protokołu odbioru wykonania prac lub robót;
- 5) kserokopię rachunków lub faktur za wykonane prace lub roboty wraz z adnotacją o opłaceniu ich ze środków dotacji.

§ 8. W przypadku stwierdzenia wykorzystania dotacji niezgodnie z umową, w tym nieprzedstawienia rozliczenia w terminie określonym w umowie, nieterminowego zwrotu niewykorzystanej części dotacji, podania nieprawidłowych lub niepełnych informacji, o których mowa w § 3 ust. 1, otrzymujący dotację traci prawo do ubiegania się o dotację z budżetu gminy przez kolejne trzy lata.

§ 9. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy.

§ 10. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podlaskiego.

Gmina w ramach możliwości finansowych planuje ponadto wspierać finansowo prace konserwatorskie i remonty zabytków również w latach obowiązywania Gminnego programu opieki nad zabytkami. Zaleca się, aby finansowe wsparcie gminy w latach 2015 - 2018 przy zadaniach z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego, w miarę możliwości, z każdym kolejnym rokiem systematycznie wzrastało do pewnego, stałego poziomu finansowania (np. procentowego udziału w corocznie uchwalanym budżecie). Pozwoli to potencjalnym beneficjentom na zaplanowanie inwestycji w perspektywie kilkuletniej (np. gdy w ciągu jednego roku nie jest możliwe zakończenie prac).

Kolejnym rozwiązaniem polepszającym stan zachowania lokalnych zabytków jest występowanie gminy w roli partnera przy projektach unijnych lub ministerialnych, w których beneficjenci (właściciele zabytków) często nie są w stanie zapewnić wymaganego wkładu własnego. Takie działania z pewnością podniosłyby poziom życia mieszkańców oraz atrakcyjność turystyczną gminy Czyże.

Zadania Gminnego programu opieki nad zabytkami mogą też być realizowane przez instytucje kultury podległe gminie lub funkcjonujące na jego terenie (np. regionalne izby tradycji, domy kultury, biblioteki) w ramach działalności bieżącej. Ponadto (w zakresie ustawy o działalności pożytku publicznego

i wolontariacie) miasta mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia, parafie).

1. Bibliografia

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2014 poz. 1446);
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.- Dz. U. nr 78 poz. 483, ze zm.);
4. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j., Dz. U. 2012 poz. 642, ze zm.);
5. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j., Dz. U. 2012 poz. 647, ze zm.);
6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r.- Prawo budowlane (t. j., Dz. U. 2013, poz. 1409);
7. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r.- Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2013 poz. 1232);
8. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j., Dz. U. 2013 r. poz. 627);
9. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j., Dz. U. 2014 poz. 518);
10. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j., Dz. U. 2012 poz. 406);
11. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j., Dz. U. 2014 poz. 1118);
12. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j., Dz. U. 2012 poz. 987);
13. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j., Dz. U. 2011 nr 123 poz. 698, ze zm.);
14. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (Dz. U. 2014 poz. 782);
15. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113, poz. 661);
16. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t. j., Dz. U. z 2014 r. poz. 399);
17. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy Czyże;
18. Materiały konserwatorskie udostępnione w siedzibie WKZ o. Białystok;
19. www.ugczyze.pl;
20. www.wrotapodlasia.pl;
21. www.powiat.hajnowka.pl;
22. D. Krasnodębski, Archeologiczne zabytki powiatu Hajnowskiego, 2005;
23. www.nid.pl;
24. www.nimoz.pl;
25. www.stat.gov.pl/gus;
26. www.isap.sejm.gov.pl;
27. www.wikipedia.pl.
28. **Spis tabel**
29. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w gminie Czyże;
30. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w gminie Czyże;
31. Tabela nr 3. Obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków w gminie Czyże;
32. Tabela nr 4 . Stanowiska archeologiczne na terenie gminy Czyże;

Przewodnicząca Rady

Krystyna Gawryluk